

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 3 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2025, pp./ss. 43-73.

İfk Hadisesi'nin Sosyal Psikolojik Tezahürleri ve Hz. Âişe'nin Dinî Başa Çıkma Süreci

Social Psychological Manifestations of the Incident of Ifk and Âişe's Religious Coping Process

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
12.05.2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.06.2025

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2025

Dorlion Journal

Hatice ERDOĞAN

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal
Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar
Enstitüsü, Ankara, TÜRKİYE.

Prof. Dr. Asım YAPICI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi
Anabilim Dalı, Ankara, TÜRKİYE.

Öz

Bu çalışmanın temel problemi, ifk Hadisesi bağlamında Hz. Âişe'nin yaşadığı psikolojik sıkıntılarla nasıl başa çıktığıdır. Araştırmanın amacı, iffetli bir kadına yöneltilen iftira ve dedikoduların sosyal psikolojik analizini yapmak ve Hz. Âişe'nin bu süreçte geliştirdiği başa çıkma stratejilerini tespit etmektir. Nitel araştırma desenine sahip bu çalışmada, veriler literatür taraması (doküman analizi) yoluyla elde edilmiştir. Bu kapsamda, klasik ve çağdaş İslam tarihi kaynaklarına başvurulmuş, ulaşılan bulgular Pargament'in dinî başa çıkma kuramı temel alınarak analiz edilmiştir. Ayrıca McDonald ve Gorsuch'un "Tanrı'ya teslimiyet ve rıza" yaklaşımına da yer verilmiştir. Psicotarihsel ve psikobiyografi çözümlemelerin tercih edildiği araştırmada; Hz. Âişe'nin yaşadığı yalnızlık, belirsizlik, sosyal izolasyon ve nihayetinde gelen vahiy ile yeniden kazandığı toplumsal statü; onun dinî bağlılığı, manevî dayanıklılığı ve psikolojik direnci üzerinden yorumlanmıştır. Bu kriz, sadece tarihsel bir vaka olarak değil, aynı zamanda evrensel bir insan deneyimi ve psikolojik başa çıkma örneği olarak değerlendirilmiştir. Böylece tarihsel süreçte birey ve toplumu etkileyen travmalar karşısında inananların dinî başa çıkma biçimlerinin, dönemin şartları ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Betimleyici analiz tekniğiyle yürütülen çalışmada tarihsel bağlam, toplumsal yapı ve kadın kimliği dikkate alınmıştır. Hz. Âişe'nin yaşadığı hadise karşısında kendini savunması, ardından gelen sessizliği, sabrı, tevekkülü ve teslimiyeti psikolojik ve manevî açılardan yorumlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Hz. Âişe, kendisini derinden sarsan ve yıpratıcı zina isnadına karşı masumiyetinden emin şekilde kendini savunmuş, bu süreçte sosyal destek arayışına girmiş ve annesi, babası ve yakın çevresinden destek görmüştür. Sonuçta hem bireysel mücadelesini sürdürmüş hem de ilahî adaletin tecellisini beklemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e gelen vahiy ile masumiyeti ortaya konmuştur. Bu durum Hz. Âişe'nin iş birlikli dinî başa çıkma stratejisini benimsediğini göstermektedir. Ancak bu aşamaya gelene kadar farklı başa çıkma biçimlerini de deneyimlediği görülmektedir. Bu da dinî başa çıkmanın tek biçimli değil çok boyutlu bir süreç oldu-

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Erdoğan, Hatice – Yapıcı, Asım. "İfk Hadisesi'nin Sosyal Psikolojik Tezahürleri ve Hz. Âişe'nin Dinî Başa Çıkma Süreci". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 3/1 (Haziran 2025), 43-73.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15742447>

CC BY-NC 4.0 DEED

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

ğunu, inançlı ve dirençli bireylerin bu tür krizlerden güçlenerek çıkabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İfk Hadisesi, Hz. Âişe, Kalıp Yargılar, Dinî Başa Çıkma.

Abstract

The main problem of this study is how Âişe coped with the psychological distress she experienced in the context of the Incident of İfk. The aim of the research is to provide a socio-psychological analysis of the slander and rumors directed toward a woman of virtue and integrity and to identify the coping strategies developed by her during this difficult period. Utilizing a qualitative research design, the data were collected through literature review (document analysis). In this context, both classical and contemporary sources of Islamic history were consulted and the collected information and findings were analysed primarily based on Pargament's theory of religious coping. In addition, the study also incorporated McDonald and Gorsuch's conceptualization of "submission and self-relinquishment to God". In this study, which employed psychohistorical and psychobiographical analyses, the loneliness, uncertainty and social isolation experienced by Âişe as well as the restoration of her social status through divine revelation were interpreted in terms of her religious devotion, spiritual resilience and psychological strength. This crisis was examined not only as a historical event but also as a universal human experience and an exemplary case of psychological coping. Thus the study aimed to identify how religious coping methods of believers in the face of traumas affecting individuals and society throughout history were shaped by the conditions and cultural context of the time. Using a descriptive analysis method, the study took into account the historical context, social structure and female identity. Âişe's response to the incident, her initial self-defense followed by a period of silence, patience, trust in divine will and submission were interpreted from psychological and spiritual perspectives. According to the findings, Âişe confidently defended her innocence against the false accusation of adultery that profoundly shook and distressed her, sought social support and received it from her parents and immediate social circle. Ultimately, she maintained her personal struggle while awaiting the manifestation of divine justice. Indeed, her innocence was affirmed through the revelation received by the Prophet. This indicates that she adopted a collaborative religious coping strategy. However, it is also evident that she experienced various coping mechanisms before reaching this stage. This demonstrates that religious coping is not unidimensional but rather a multidimensional process and that faithful and resilient individuals may emerge stronger from such crises.

Keywords: Psychology of Religion, Incident of İfk, Âişe, Stereotypes, Religious Coping.

1. GİRİŞ

İslam tarihinin önemli sosyo-psikolojik olaylarından biri olan İfk Hadisesi hem bireysel hem de toplumsal açıdan derin izler bırakmış, İslam toplumunun ahlakî ve sosyal dokusunu sarsıcı bir şekilde etkilemiştir. Bu vaka, yalnızca tarihsel bir hadise olmanın ötesinde, insan psikolojisinin zorlu krizler karşısında geliştirdiği dinî başa çıkma stratejileri açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma, olayın merkezinde yer alan Hz. Âişe'nin yaşadığı psikolojik süreci, din psikolojisi perspektifinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmamızda, klasik İslam kaynakları psikoloji teorileriyle harmanlanarak interdisipliner bir yaklaşım benimsenmiştir. Siyer, hadis ve tefsir kaynaklarından elde edilen tarihsel veriler ışığında Kenneth I. Pargament'in dinî başa çıkma kuramı çerçevesinde (Pargament, 1990; 2001), Hz. Âişe'nin yaşadığı krizle nasıl başa çıktığı analiz edilecektir. Pargament'in tanımladığı pozitif ve negatif dinî başa çıkma stratejileri İfk Hadisesi

bağlamında ele alınarak, Hz. Âişe'nin bu süreçte nasıl anlam arayışına girdiği, Tanrı ile ilişkisini nasıl yorumladığı ve manevî dayanıklılığını nasıl şekillendirdiği irdelenecektir.

Bu inceleme, tarihsel bir olayın modern psikoloji perspektifinden nasıl ele alınabileceğini gösterirken, inancın ve maneviyatın bireyin zor zamanlarla başa çıkmasındaki rolünü de değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece İfk Hadisesi'nin sadece tarihsel bir anlatı olarak değil, aynı zamanda insan psikolojisinin evrensel mekanizmalarını açıklayan bir örnek niteliğinde olduğu ortaya konacaktır.

İfk Hadisesi üzerine yapılan akademik çalışmalar genellikle olayın fikhî, kelimî ve tarihsel boyutlarına odaklanmış (Tekkoyun, 2022; Yıldız, 2022; Resuloğlu, 2023), psikolojik boyut ise çoğunlukla ihmal edilmiştir. Modern literatürde de konuyu psikolojik açıdan ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Yılmaz – Kalli, 2023; Çınar, 2017).

Hiz. Âişe'nin iftira sürecinde yaşadığı psikolojik deneyim, günümüz insanının karşılaşılabileceği sosyal medya linci, siber zorbalık ve toplumsal dışlanma gibi durumlarda yaşadıklarıyla paralellikler göstermektedir. Bu açıdan çalışmamız, tarihsel bir olayın güncel psikolojik teoriler ışığında yeniden okunmasına imkân sağlayarak, benzer durumlarla karşılaşan günümüzdeki bireylere yönelik manevî destek stratejilerinin geliştirilmesine de katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma kaynak taraması ve doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Psikoloji ve tarih alanlarının birleşiminden doğan psikotarih/psikobiyografi bu iki disiplinin akademik bir amaç doğrultusunda iş birliği yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Psikotarih, belirli bir psikolojik kuramın ya da birden fazla kuramın bir araya getirilerek, tarihsel olay ve kişiliklerin analizinde kullanılmasıdır (Nolan, 2010). Psikobiyografi yazımında; indirgemecilik, yazarın yüksek beklentileri, öznenin değersizleştirilmesi, çağdaş psikolojik kavramların tarihsel figürlere uygulanması, psikolojik teorilerdeki yetersizlikler ve var olmayan bir kişiliğin çözümlemesi gibi temel zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukları aşmak veya bu eğilimi minimize edebilmek için psikobiyografi yazarlarının tutarlı yöntemsel analizler geliştirerek daha dengeli ve objektif incelemeler yapmaları gerekmektedir (Anderson, 2010). Bu bağlamda psikobiyografi yazarlarının, analizlerini yaparken tarihsel ve kültürel bağlamı dikkate almaları, farklı bilgi kaynaklarını karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmeleri ve kullanılan psikolojik teorilerin geçerliliğini sorgulamaları önemlidir. Ayrıca öznenin yaşamına dair birden fazla bilgi kaynağına erişim sağlamak ve bu kaynaklardaki bilgileri titizlikle analiz etmek, daha güvenilir ve kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar psikotarih alanı ülkemizde henüz yeni gelişmekte olan bir disiplin olsa da uluslararası literatürde hem psikotarih çalışmalarına hem de bu çerçevede değerlendirilebilecek pek çok psikobiyografik araştırma örneğine rastlanmaktadır. Sigmund Freud, 1910 yılında kaleme aldığı Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood adlı eseriyle, psikanalitik düşünceyi tarihsel kişilik analizlerine uygulayarak bu alana öncülük etmiştir (Alican, 2010). Erik Erikson, psikotarihin bağımsız ve sistematik bir disipline dönüşmesinde tartışmasız en etkili isimlerden biri olmuştur. Onun Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History (1958) adlı çalışması hem yöntemsel yaklaşımı hem de içeriği bakımından alanın en yetkin örneklerinden biri olarak kabul görmektedir (Noland, 2010).

Ülkemizde psiko-biyografi alanındaki ilk önemli çalışmalardan biri, din psikologlarından Kerim Yavuz'un Yunus Emre'nin İç Benine Dinî ve Psikolojik Yaklaşımlar (1990) başlıklı eseridir. Yavuz, bu çalışmada kronolojik bir biyografi sunmaktan ziyade, Yunus Emre'nin tasavvufî kişiliğini, dinî ve psikolojik perspektiflerle derinlemesine incelemiştir. Bu öncü çalışmanın ardından, günümüzde de farklı disiplinlerden pek çok araştırmacı gerek dinî şahsiyetler gerekse tarihî figürler üzerine psikobiyografik denemeler gerçekleştirmekte, bu alana ilgi her geçen gün daha da artmaktadır.

Bu çalışma klasik anlamda bir psikobiyografi olmaktan ziyade, Hz. Âişe'nin İfk Hadisesi sürecindeki tutumunu, Pargament'in dinî başa çıkma kuramı (Pargament, 1990; 2001) çerçevesinde anlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda hadis, siyer ve tefsir literatüründen faydalanılmış; Hz. Âişe'nin olaya verdiği tepkiler dinî başa çıkma biçimleriyle ilişkilendirilmiştir. Analiz sürecinde kültürel ve tarihsel bağlam gözetilmiş; dönemin sosyal yapısı, özellikle ataerkil sistem ve toplumda kadının konumu çerçevesinde birey-toplum ilişkisi üzerinden psikolojik yorumlara yer verilmiştir. Anakronizmden kaçınılmaya özen gösterilmiş, elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiş ve ulaşılan bulgular anlayıcı (yorumlayıcı) geleneğe bağlı kalınarak değerlendirilmiştir.

3. İFK HADİSESİ ÖNCESİNDE MEDİNE TOPLUMU VE HZ. ÂİŞE

Hız. Âişe'nin toplumsal statüsü ve kimliği, dönemin Arap toplumunda oldukça özgündür. Mensup olduğu Beni Teym kabilesi, şerefli ve kahraman olarak vasıflanan, güvenilir ve isabetli görüşlere sahip şahıslarıyla tanınıyordu. Aynı zamanda kadınlara iyi davranmaları, onlara karşı merhametli ve adil olmalarıyla da örnek gösterilen bir kavimdi (Abdurrahmâni, 1991). Mekke'nin en muteber ailelerinden birinin kızı olarak dünyaya gelen Hız. Âişe'nin, Hız. Ebu Bekir'in kızı olmasıyla elde ettiği saygınlık genç yaşta Hız. Muhammed'in eşi olunca daha da artmıştır. Bu durum aynı zamanda ona ağır bir toplumsal sorumluluk da yüklemiştir. Üstlendiği bu rol, onun hem kişisel gelişimini hem de toplumsal kimliğini derinden etkilemiştir.

Hicri 5. yılda gerçekleşen İfk Hadisesi öncesinde Medine toplumu, muhacir ve ensar arasındaki kaynaşmanın henüz tam olarak sağlanamadığı, sosyal dönüşümün sancılarının

yaşandığı bir süreçten geçiyordu. Kabile asabiyetinin hâlâ güçlü olduğu bu yıllarda, toplumsal dedikodu mekanizmaları da oldukça etkindi (Fayda, 2000, 21/508). Çünkü okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu toplumlarda, haberlerin yazılı yolla iletilmesi sınırlı olduğundan, toplumsal iletişim ve bilgi aktarımı büyük ölçüde ağızdan ağıza yayılan söylentiler aracılığıyla sağlanır. Zira söylentiler, belirsiz ve anonim yapıları nedeniyle kolayca denetlenemez; bu da toplumsal düzeyde hızla yayılan bir korku ve güvensizlik ortamı doğurur (Lefebvre, 1973). İşte bu ortam, fitne çıkarmaya meyilli kişi ve gruplar için son derece elverişli bir zemin oluşturur. Bu dönemde, dinî literatürde münafık olarak tanımlananlar Medine’de hâlâ kalabalık ve etkili bir gruptu (Rahman, 1996, 2/173). Söz konusu kişiler, İslam toplumunda bir kargaşa ortamı oluşturarak Müslümanları birbirine düşürmeyi ve böylece İslamiyet’i içeriden zayıflatmayı hedeflemişlerdi. Bu amaç doğrultusunda uygun bir zemin aramışlar, Hz. Âişe’nin ordunun gerisinde kalmasını iftira için bir fırsat hâline getirerek planlarını uygulamaya koymuşlardı. Konuya verilen önem ve içeriğin belirsizliği, söylentilerin yayılabilmesi için temel iki koşuldur (Allport – Postman, 1946-1947). İfk Hadisesi, Hz. Muhammed’in eşi olması hasebiyle İslam toplumu için son derece merkezî bir konumda bulunan Hz. Âişe ile ilgili olduğu için büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda olayın başlangıcında, Hz. Âişe’nin neden geride kaldığı ve Safvân bin Muattal ile nasıl bir araya geldiğine dair net bilgilerin olmayışı bu süreçteki belirsizliktir. Olayın taşıdığı önem ve içerdiği belirsizlik, söylentilerin toplumda hızla yayılması için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda ustalıkla kullanan münafıklar, iftira tohumu atmışlar ve dedikoduların yayılmasını hızlandırmışlardır.

Hız. Âişe'nin peygamber eşi olması, sıradan bir evliliğin getirdiği sorumluluklardan çok daha fazlasını içermektedir. O, bir yandan genç bir kadın olarak kendi kimliğini oluşturmaya ve aile içi görevlerini yerine getirmeye çalışırken diğer yandan İslam toplumunun manevî annesi (bk. Ahzâb, 33/6) rolünü üstlenmiştir. Bu durum, onun psikolojik gelişimini ve toplumsal adaptasyonunu etkilemiştir. Dönemin sosyokültürel yapısı içinde kadınların toplumsal hayata katılımının sınırlı olduğu bilinmektedir. Ancak Hz. Âişe hem ilmî birikimi hem de sahip olduğu zekâ ve kavrayış gücüyle bu sınırları zorlayan bir konumdadır. İleriki yıllarda İslamî ilimlerdeki derin bilgisi, hadis rivayetindeki titizliği ve fikhî meselelerdeki anlayışı, onu dönemin en önemli ilim otoritelerinden biri haline getirecektir (Fayda, 1989, 2/201). Özellikle fıkıh, tıp ve şiir alanlarında kendi asrının yegâne otoritesi olarak kabul edilmiştir (ez-Zerkeşî, 2012). Her yıl hac mevsiminde Hz. Âişe’nin çadırının Hira ile Merve arasında kurulduğu ve hacca gelen bazı âlimlerin, Hz. Âişe’nin çadırındaki ilim meclislerine katıldıkları ve zihinlerini meşgul eden meseleleri onunla istişare ederek çözüm aradıkları rivayet edilmektedir (Nedvî, 2004). Hz. Âişe, yalnızca Peygamber’in eşi değil, aynı zamanda İslam toplumunda önemli bir ilim otoritesi ve rehberdi. Onun hem bireysel gelişimi hem de sosyal rolü, İslam toplumlarındaki kadın algısına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Hız. Âişe'nin genç yaşta üstlendiği roller ve toplumun ondan beklentileri, psikolojik olgunlaşma sürecini hızlandırmıştı. Zira’e göre gelişim ve olgunlaşma, dışarıdan (sosyal

çevreden) içeriye (bireye) doğru bir yönelim gösterir; dolayısıyla toplumsal yapı, bireyi yaş döneminden daha erken olgunlaştırabilir (Vygotsky, 1998). Hz. Âişe bir yandan kendi yaşlılarının deneyimlediği normal gelişim süreçlerini yaşarken diğer yandan Hz. Peygamberin eşi olmasının getirdiği sorumlulukları taşımıştır. Bu durum, onun kişilik gelişiminde hem zorlayıcı hem de güçlendirici bir etken olmuştur.

4. TARİHSEL ANLATIDA İFK HADİSESİ

Beni Mustalik Gazvesi dönüşünde yaşanan İfk Hadisesi, basit bir dedikodu olarak başlayıp toplumsal bir krize dönüşen karmaşık bir süreçtir. Hz. Âişe'nin ordudan geride kalması ve Safvân b. Muattal es-Sülemî'nin onu kendi devesine bindirerek orduya yetiştirmesi olayı, münafıkların öncülüğünde başlayan ve giderek yayılan bir iftira kampanyasına dönüşmüştür (Belâzürî, 2020, 1/404). Olayın kronolojik gelişimine bakıldığında özellikle Abdullah b. Übey b. Selûl'ün başını çektiği grubun sistemli propagandasının toplumsal gerilimi tırmandırdığı görülmüştür (Rahman, 1996, 2/170).

İfk Hadisesi sürecinde toplumsal yankılar ve tepkiler çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Medine toplumu adeta ikiye bölünmüş, bir kesim iftirayı yaymaya çalışırken diğer kesim Hz. Âişe'nin masumiyetini savunmuştur. Bu süreçte özellikle Hassân b. Sâbit, Mistah b. Üsâse ve Hamne bint Caşş gibi bazı Müslümanların da dedikodulara katılması, olayın toplumsal dokuda yarattığı tahribatı derinleştirmiştir (Sarıçam, 2004). Toplumsal kutuplaşma, aile ve kabile bağlarını da zorlamış, bazı aileler kendi içlerinde bölünmeler yaşamıştır (Fayda, 2000, 21/507; Rahman, 1996, 2/171). Bu durum iftiranın yalnızca bireysel bir mesele olmanın ötesinde, toplumsal yapıyı derinden sarsan bir kriz haline dönüştüğünü göstermektedir.

Ordu Medine'ye döndüğünde Hz. Âişe hastalanmış; odasında, dedikodulardan bihaber bir ay kadar hastalıkla mücadele etmiştir. Bu izolasyon süreci, psikolojik açıdan onu yıpratıcı bir dönem olmuştur. Çünkü daha önceki rahatsızlıklarında eşinden gördüğü ilgi ve şefkati bu hastalık döneminde görememesi, iç dünyasında kırılmalara neden olmuştur. Hz. Âişe, bu süreçte Hz. Peygamber'in kendisinin yanına girdikçe sadece selam verip refakatçilerine “Hastanız nasıldır?” diye sormakla yetinmesini, adını anmamasını, kendisiyle birebir muhatap olmamasını ve hemen odadan çıkıp gitmesini kaygıyla karşılamış; bu mesafeli tutumu anlamlandıramamış ve bu durum onda içsel bir huzursuzluk yaratmıştır (İbn Hişâm, 2023; Köksal, 1987, 12/66). Hz. Âişe hastalığın biraz hafiflediği günlerde babasının teyzekızı Ümmü Mistah'ın (Selmâ) oğluna beddua ettiğine tanık olmuş, bunun nedenini sorduğunda hayatının seyrini değiştirecek gerçeği öğrenmiştir. Ümmü Mistah ona, hakkında dolaşan ağır bir iftiranın olduğunu ve oğlu Mistah'ın da bu söylentilerin yayılmasında etkin rol oynadığı açıklamıştır. Hz. Âişe'nin hâlâ hiçbir şeyden haberdar olmayışını şaşkınlıkla karşılayan Ümmü Mistah, onun bu durumunu, gençliğin ve hayata henüz tam anlamıyla karışmamış bir masumiyetin tezahürü olarak yorumlamıştır. Hz. Âişe, duydukları karşısında derin bir sarsıntı yaşamıştır. Bu olay, onun için hem fiziksel hem de duygusal anlamda büyük bir yıkım olmuştur. Şehrin bir aydır bu dedikodularla çalkalanmasına rağmen kendisine hiçbir şey

söylenmemiş olması Hz. Âişe'de hem derin bir şaşkınlık hem de güvensizlik oluşturmuş ve o, bu durumu hastalığının üstüne eklenen bir başka hastalık gibi tarif etmiştir. Gözyaşları dinmek bilmemiş; öyle ki ağlamaktan ciğerlerinin parçalanacak gibi olduğunu hissetmiş, şimdiye dek hiç yaşamadığı kadar yoğun ve tarifsiz bir acının içine düşmüştür. Tüm bu olanlara rağmen Hz. Peygamber'in hâlâ kendisini muhatap almaması ve doğrudan bir açıklamada bulunmaması, onun yaşadığı duygusal yükü daha da ağırlaştırmıştır. Artık evinde kalmak istememiş olup biteni bizzat anne babasından dinlemek ve olayın detaylarını araştırmak amacıyla Hz. Muhammed'in de izniyle ailesinin yanına gitmiştir (Rahman, 1996, 2/170; Sarıçam, 2004; Fayda, 2000, 21/508; Köksal, 1987, 12/66; İbn Hişâm, 2023). Hz. Âişe, anne ve babasına hakkında konuşulan dedikodulara dair kendisine hiçbir şey söylemedikleri için sitem etmiştir. Bunun üzerine annesi, onu teskin etmek için güzel, kocası tarafından sevilen ve kumaları bulunan bir kadının dedikodulardan kaçmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu teselli karşısında Hz. Âişe, iftiraya uğradığını tam olarak anlamış, kalbine taş gibi oturan geçekle yüzleşmiştir. Geceler boyunca ne gözyaşları dinmiş ne de gözüne uyku girmiştir (Vâkidî, 2014, 2/75; İbn Hişâm, 2023). Yaşananlar Hz. Âişe'de ruhsal bir çöküntüye yol açmış ve en yakınlarının böyle ağır bir iftirayı kendisinden gizlemesi, onda derin bir yalnızlık hissine ve kırgınlığa neden olmuştur.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu iftira, Hz. Muhammed'i derinden sarsmış, onu büyük bir üzüntüye sürüklemiştir. Rivayetlere göre bu dönemde o, dışarı çıkmaktan kaçınmış, vaktinin çoğunu evinde geçirmiştir (Köksal, 1987, 12/68). Ashabından güvendiği yakınları ve kendi eşleri ile istişarelerde bulunarak onların Hz. Âişe hakkında ne düşündüklerini öğrenmeye çalışmıştır. Hz. Ali, Üsâme b. Zeyd, Berîre, Zeyneb bint Cahş, Ümmü Eymen, Hz. Ömer ve Hz. Osman'la birebir görüşerek bir karara varmaya çalışmıştır. Hatta sonra meseleyi Mescid-i Nebvî'ye taşıyarak ensar ve muhacirden oluşan Medine toplumuyla müzakere etmiştir. Ancak henüz konuyla ilgili bir vahiy inmediği için zihnindeki karışıklığı gidecek bir destek bulamamıştır (İbn Hişâm, 2023, 134; Köksal, 1987, 12/68-72). Eşine duyduğu güven tam olsa da olayın netleşmemesinden kaynaklanan belirsizlik ve bunun oluşturduğu kaygı ve endişe Hz. Peygamber'i huzursuz etmiştir (Kara, 2017). Hz. Âişe'nin masumiyetinin ilahî bir müdahaleyle ortaya konulacağına dair taşıdığı umut, beklenen vahyin gecikmesiyle birlikte yerini artan bir psikolojik gerilime bırakmıştır.

Hız. Peygamber, uzun süren bu bekleyişin ardından Hz. Âişe'yi ziyarete gider ve bir aydan sonra ilk defa yanına oturur. O esnada Hz. Âişe; annesi, babası ve onunla dertleşip birlikte gözyaşı döken ensardan bir kadınla birlikte. Hz. Peygamber eşine, hakkında bazı söylentiler/dedikodular olduğunu, eğer bunlar asılsızsa Allah'ın, onun masumiyetini ortaya çıkaracağını, ancak eğer mezkûr günaha bulaşmışsa tövbe etmesi gerektiğini söyler. Zira bir kul hatasını kabul eder ve Allah'a yönelirse, Allah'ın tövbeleri kabul edeceğine dikkat çeker. Bu sözler Hz. Âişe'nin üzüntüsünü daha da derinleştirmiş, içinde bulunduğu durumu adeta buhrana dönüştürmüştür. Bunun üzerine babasına dönerek eşine cevap vermesini ister, ancak Hz. Ebû Bekir ne diyeceğini bilemez. Sonra annesine yönelir, fakat o da sessiz kalır. Hz.

Âise'nin "Allah'a yemin olsun ki siz bu dedikoduyu duydunuz. Bu dedikodu gönüllerinizde işledi ve bunu onayladınız." (es-San'ânî, 1773, 7/415) ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Buna göre Hz. Âişe, ebeveynlerinin de mevcut dedikoduların etkisinde kaldığını düşünmektedir. Masum olduğunu vurgulasa kimsenin inanmayacağını ama suçlamaları kabul etse herkesin bunu doğru kabul edeceğini ifade eder. Kendini savunamayacağı bir durumda olduğunu anlayarak masumiyetine yalnızca Allah'ın şahit olduğunu vurgular. Henüz Kur'ân bilgisi sınırlı olduğu için kendini ruhen ve manen destekleyecek ayet(ler) arayışına girer (Rahman, 1996, 2/172). Sabretmek dışında bir çıkış yolu bulamaz. Yaşadığı hali ifade etmek için o an ismini hatırlayamadığı peygamberin (Hz. Yakup'un) kıssası aklına gelir. O kadar derin bir ruhsal kriz içindedir ki çok iyi bildiği bir ismi o an hatırlayamaz. "Yusuf'un babası, o salih kul" diyerek Hz. Yakup'u anlatmaya çalışır (Kara, 2017, 39; Yazır, 2022, 4/226). Daha sonra Hz. Yusuf'un kanlı gömleğini babalarına getirdiklerinde Hz. Yakup'un oğullarına söylediği "Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır." (Yûsuf, 12/18) sözünü aktarır. Ancak duygusal olarak bir rahatlama hissetmez. "Allah benim masum olduğumu biliyor. Allah'ın beni temize çıkaracağına güveniyorum." diyerek yatağına uzanır ve en yakınlarından beklediği desteği görememenin kırılganlığıyla onlara arkasını döner (Vâkidî, 2014, 2/78; İbn Hişâm, 2023). Hz. Âişe'nin bu deneyimi, iftira karşısında bireyin savunmasız kalmasının yarattığı psikolojik yükü gösterir. Aynı zamanda, onun Kur'ân'a yönelişi, kriz anlarında kutsal metinlerin birey için nasıl bir sığınak ve anlam kaynağı hâline gelebildiğini de teyit etmektedir. Bu süreçte Hz. Ebû Bekir de kendisini çaresiz hissetmiş ve yaşananları yalnızca kızına değil, tüm ailesine yönelmiş büyük bir imtihan olarak değerlendirmiştir. Ailesinin uğradığı bu fitneye cahiliye döneminde bile hiçbir Arap ailesinin maruz kalmadığını, ancak İslam'la şerefledikten sonra böyle bir iftiraya uğradıklarını ifade ederek üzüntüsünü dile getirmiştir. Hz. Âişe, babasının kendisine duyduğu güvensizlik karşısında gözyaşlarına boğulmuştur. Masumiyetinden emin olduğu için kendisine isnat edilen suçu reddetmiş ve bu hususta asla Allah'a tövbe etmeyeceğine yemin etmiştir (Vâkidî, 2014, 2/78). Onun bu karalı tutumu, ne denli güçlü ve dirayetli bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Haksız suçlamalar ve toplumsal baskılar karşısında duygusal olarak sarsılsa da inancından ve hakikate olan güveninden ödün vermemiştir. Hz. Âişe'nin bu duruşu, iftiraya uğrayan bir kişinin nasıl ahlakî ve manevî duruş sergilemesi gerektiğine dair tarihî bir örnek niteliğindedir.

Bu konuşmaların hemen ardından vahiy nazil olmaya başlar. Hz. Peygamber, elbisesiyle yüzünü örter, çevresindekiler de başının altına deriden bir yastık koyar. Umarsız bir şekilde sükûnet içinde bu anlara tanıklık eden Hz. Âişe, masumiyetinin ortaya çıkacağına dair umutludur. Buna karşın anne ve babası, gelecek vahyin toplumda dolaşan söylentileri doğrulama ihtimalinden endişe duymaktadır. Bir süre sonra Hz. Peygamber'in vahiy hali sona erer. Alnındaki ter damlalarını silerken yüzünde bir tebessüm belirir ve ardından, Hz. Âişe'nin masumiyetinin ilahî vahiyle teyit edildiğini bildirir (Vâkidî, 2014, 2/79; Yazır, 2022, 4/226). Hz. Âişe, bu süreç boyunca Allah'ın kendisini aklayacağına olan inancını hep canlı tutmuştur.

Ancak Hz. Peygamber'in bu bilgiyi belki bir rüya yoluyla ya da başka bir şekilde öğrenmesini beklemiştir (Rahman, 1996, 2/172; İbn Hişâm, 2023). Bu durumun doğrudan Kur'ân'da yer alacağını ve kıyamete kadar okunacak ayetlerle temize çıkarılacağını hiç öngörmemiştir (Zerkeşî, 2012). Olayın ardından Hz. Ebû Bekir sevinçle kızının yanına gelerek başını öper, annesi ise ondan Hz. Muhammed'e teşekkür etmesini ister. Ancak Hz. Âişe, yalnızca Allah'a şükredeceğini ifade eder (Vâkidî, 2014, 2/79; Rahman, 1996, 2/172). Hz. Ebû Bekir, kızının sözlerine tepki göstererek onu kınamıştır. "Bunları gerçekten Hz. Peygamber'e mi söylüyorsun?" diye çıkmış, Hz. Âişe ise bunu kararlılıkla tasdik etmiştir (Köksal, 1987, 12/82). Hz. Âişe'nin yalnızca Allah'a şükretmesi, onun yaşadığı bu ağır sınavı tamamen ilahî bir iradeye bağladığını ve insanlardan bağımsız, öznel bir manevî duruş sergilediğini göstermektedir. Onun inancının gücünü ve derinliğini ortaya koyan bu tavır, aynı zamanda toplumsal baskılar karşısında sergilediği içsel güç ve sabrın bir yansımasıdır. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e değil, doğrudan Allah'a yönelmesi hem eşine kırgınlığını hem de adaletin nihai kaynağını ilahî otoritede gördüğünü ve kendi masumiyetinin teminatını sadece Allah'ta bulduğunu göstermektedir.

Şüphesiz olayla ilgili vahiy gelmesi en çok Hz. Âişe'yi sevindirmiştir. Zira atılan iftira, onun iffeti ve onurunu hedef almış, toplum içindeki itibarını zedelemeyi amaçlamıştır. Ancak inen ayetler (Nûr, 24/11-21) gerçeği ortaya koyarak tüm söylentilerin asılsız bir iftiradan ibaret olduğunu açıkça bildirmiştir. Hz. Âişe derin bir üzüntü yaşamasına sebep olan iftira olayının, nihayetinde hayırla sonuçlanarak hakkında on ayetin birden indirilmesini, ömrü boyunca bir şeref vesilesi saymıştır (Fayda, 2000, 21/508). Onun bu süreci "hayırlı sonuca ulaşan bir imtihan" olarak değerlendirmesi hem güçlü bir iradenin hem de derin bir inancın tezahürü olarak okunabilir.

Nûr Suresi'nin ilgili ayetlerinin (Nûr, 24/11-21) nazil olması, yalnızca Hz. Âişe'nin masumiyetini teyit etmekle kalmamış, aynı zamanda İslam toplumunda iffet, namus ve iftira konularına dair temel ahlakî ve hukukî ilkelerin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu ayetlerin tefsir geleneğindeki yorumları, İslam hukukunda ispat, şahitlik ve iftira cezaları gibi konuların şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Rahman, 1996, 2/173). Ayetler hem indirildikleri zaman dilimi hem de ele aldıkları konular açısından özel nitelikler taşımakla birlikte, uzun vadede etkili olacak önemli sosyal ve ahlakî yönlendirmeleri de içermektedir. Özellikle, delil olmaksızın insanların namusuna iftira atmanın ne denli kötü bir davranış olduğu açıkça vurgulanmıştır. Böyle bir durum karşısında susmanın doğru olmadığı, benzer olaylarda net ve kararlı bir duruş sergilenmesi, iftiraların toplumda yayılmasına izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bu tür haksız suçlamalara maruz kalanların teselli edilmesi ve kötü niyet ya da düşüncesizlik sonucu ortaya çıkan bu tarz olaylarda

masum insanların zarar görmesinin engellenmesi gerektiği önemle dile getirilmiştir (Derveze, 1997, 6/328-329).¹

İfk Hadisesi'nden sonra Hz. Peygamber'in dedikodu hususunda daha ihtiyatlı davrandığına yönelik rivayetler mevcuttur. Örneğin Hz. Peygamber itikâfta iken eşi Hz. Safiyye kendisini ziyarete gelir ve o da onu mescidin kapısına kadar uğurlar. Tam bu sırada oradan geçen iki sahabe, Hz. Peygamber'i görünce rahatsız etmemek için dikkat çekmeden oradan uzaklaşmak amacıyla hızlanırlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed "Durun! Bu, (eşim) Safiyye binti Huyeyy'dir." diyerek açıklama yapar. Sahabeler, onun hakkında kötü bir düşünceye kapılmalarının mümkün olmadığını belirtince de Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Şeytan, kanın dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır. Doğrusu, şeytanın kalplerinize yanlış düşünceler getirmesinden endişe ettim." (Buhârî, İ'tikâf, 11). Bu ifadeyle, insanın vesvese ve kötü düşüncelere kapılabileceğine dikkat çeker. Ayrıca bu davranışıyla töhmet altında kalınabilecek durumlarda şeffaf olunması gerektiğini örnekler. İfk Hadisesi Hz. Peygamber'i hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derinden sarsmıştır, en yakınlarından birinin iffetine yönelik ithamın ne kadar hızlı yayılabileceğini ve nasıl büyük bir toplumsal travmaya yol açabileceğini göstermiştir. Bu iftira sadece Hz. Âişe'yi değil, doğrudan Hz. Peygamber'in ailesini, toplumsal itibarını ve peygamberlik otoritesini hedef almıştır. Esasen onun, Hz. Safiyye ile ilgili olayda da olumsuz düşüncelerin önüne geçmek için açıklayıcı bir tutum sergilemesi, İfk Hadisesi'ne benzer bir durumun yaşanmaması için temkinli davrandığı şeklinde yorumlanabilir. Zira Hz. Peygamber, insanların zihninde oluşabilecek yanlış

¹ İfk Hadisesi'ne ilişkin rivayetlerin farklı mezhebi ve akademik çevrelerde nasıl ele alındığı da dikkate değerdir. Özellikle bazı Şii kaynakların ve oryantalist yaklaşımların Hz. Âişe'ye yönelik yorumları hem tarihsel rivayetlerle hem de Kur'an'ın açık beyanlarıyla çelişmektedir. Bu bağlamda, Hz. Âişe'nin konumuna yönelik kasıtlı ya da ideolojik okumalar, kimi zaman bağlamından kopuk değerlendirmelere ve istismar edici yorumlara zemin hazırlamaktadır. İfk Hadisesi'nde Hz. Âişe'nin doğrudan ilahi vahiy ile temize çıkırılması, onun iffetini sorgulamaya yönelik her türlü art niyetli söylemi geçersiz kılmıştır. Bununla birlikte, bazı aşırı Şii gruplar siyasi amaçlarla bu meseleyi istismar etmeye çalışmışsa da mutedil Şii kesimler bu tür iddialara karşı çıkmıştır (Fayda, 2000, 21/508). Bazı Şii tefsir kaynaklarında, bu ayette geçen iftira mağdurunun Hz. Mâriye olduğu, iftirayı ortaya atan kişinin ise Hz. Âişe olduğu ileri sürülmektedir. Bu rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim vefat ettiğinde, Hz. Âişe'nin, derin üzüntü içindeki Hz. Muhammed'e çocuğun nesebiyle ilgili imâda bulunduğu ve bunun üzerine ilgili ayetlerin nazil olduğu rivayet edilmiştir (el-Kummî, 2014, 2/702). Bu Şii kaynaklarında İfk Hadisesi, Sünnî rivayetlerden oldukça farklı bir biçimde ele alınmış ve Hz. Âişe'ye atfedilen konum tamamen değiştirilerek yeni bir iftiranın öznesi haline getirilmiştir. Bu kaynaklarda dikkat çeken en önemli nokta, Nûr Suresi'nin ilgili ayetlerinin açık beyanıyla iftiradan aklandığı bildirilen Hz. Âişe'nin bu ayrıcalığının ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. Şiiler, ilgili ayetleri alışılmış yorumlardan farklı şekilde açıklayarak Hz. Âişe'nin "müberra" yani iftiradan beri olma vasfını elinden almak istemiş, hatta onu İfk Hadise'nin baş aktörü gibi göstererek büyük bir günahın sorumlusu olarak kabul etmişlerdir. Şii kaynaklarının Hz. Âişe'ye yönelik eleştirilerinde sergiledikleri tutum, bazı oryantalist çalışmalar tarafından da referans alınarak bağlamından kopuk bir şekilde kullanılabilir. Bu durumun örneklerinden biri, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ilk tercüme eserlerden biri olan İslam Ansiklopedisi'ndeki Hz. Âişe maddesinde yer almaktadır. Söz konusu maddede kullanılan ifadeler hem içerik hem de üslup açısından dikkate değer ve tartışmaya açık niteliktedir. İfk Hadisesi'ne atıfta bulunularak, Hz. Âişe'nin genç bir adamla yalnız görülmesinin büyük dedikodulara yol açtığını ve bu olayın onun Hz. Peygamber'in gözünden düşmesine neden olduğu öne sürülmektedir. Münafıkların lideri Abdullah b. Übey'in, "Safvan genç ve yakışıklı olduğuna göre, Âişe elbette onu Peygamber'e tercih eder." şeklinde bir ifade kullandığı rivayet edilmektedir. Devamında, Kur'an'ın Hz. Âişe'nin masumiyetini teyit ettiği belirtilmekle birlikte, Hz. Peygamber'in içinde bir tereddüt kaldığı ima edilmekte ve bu yüzden daha sonraki seferlerde Hz. Ümmü Seleme'yi daha çok yanına aldığı ileri sürülmektedir (Seligsohn, 1978, 1/229).

anlamaların önüne geçmek istemiştir. Bu nedenle, sahabeler arasında dahi bir şüphe oluşmaması için açıklama yapmayı gerekli görmüştür. Bu tutum, Hz. Peygamber'in sosyal algıya karşı yüksek düzeyde farkındalık geliştirdiğini ve önleyici bir davranış biçimini benimsediğini açıkça göstermektedir.

5. KALIP YARGILAR ÇERÇEVESİNDE DEDİKODULARIN OLUŞUMU VE YAYILMASI: İFK HADİSESİ'NE SOSYAL PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

İnsanların dış dünyada olan biteni algılama ve anlamlandırma sürecinde kalıp yargılar (stereotipler) merkezi bir rol oynar. Lippmann'a göre sosyal çevrenin etkisiyle bireyin kendi zihninde oluşturduğu resimler olarak tanımlanan kalıp yargılar, önceden var olan kültürel temsillerden süzülerek şekillenir (Lippmann, 1922; Klineberg, 1967; Yzerbeyt - Schadron, 1994; Vinsonneau, 1997). Bu durum, bilişsel açıdan doğal bir süreçtir. Zira birey, karmaşık bir çevrede işlevsel kalabilmek için, bu çevrenin basitleştirilmiş bir şeklini zihninde öznel olarak kurgular. Lippmann bu zihinsel temsil sistemini imgesel anlamda "sözde çevre" olarak adlandırır (Lippmann, 1922). Bu imgesel çevre zihinde bir kez oluştuktan sonra gerçekliğin ne olduğu artık önemini yitirir. Çünkü bireyin beklenti, umut ve eylemlerini bu imgeler yönlendirir (Noelle-Neumann, 1995). Diğer bir ifadeyle, çevremizde gördüğümüz şeyleri kültürümüz bizim adımıza önceden anlamlandırmıştır. Dolayısıyla önce bakıp sonra tanımlamak yerine önce tanımlar, sonra bakarız. Zira algılarımız, zihnimizdeki kolektif imgeler tarafından yönlendirilir (Amossy - Pierrot, 1997; Leyens vd., 1996; Yzerbeyt - Schadron, 1994). Bu bağlamda hem sosyal çevre hem de bireysel bilişsel yapıdan kaynaklanan bu imgelerin, nesnel gerçekliğe değil bireyin olmasını istediği veya olduğuna inandığı şekle göre yapılandığı söylenebilir (De La Haye, 1998). Dolayısıyla muhtevası büyük ölçüde toplumsal yapı içerisinde şekillenen stereotiplerin aktüel durumun kognitif açıdan meşrulaştırılmasına hizmet ettiği söylenebilir. Çünkü birey, sosyal gerçekliği bir yandan dış çevreden etkilenerken algılamak, diğer yandan onu zihninde yeniden biçimlendirir (Leyens vd., 1996). Bu nedenle insanlar olayları, kişileri ve nesneleri değerlendirirken çoğunlukla önceden oluşmuş zihinsel şemalar ve temsiller üzerinden hareket eder (Maisonnette, 1988). Öteki hakkında hüküm verilirken de genellikle ön kabullere ve peşin hükümlere dayanan sahte gerçeklikten hareket edilmektedir (Leyens vd., 1996; Noelle-Neumann, 1995). Bu da şu anlama gelir: Hem eksik ve yanlış bilgiler içeren hem de bireyin kendi konumunu meşrulaştırmaya hizmet eden kalıp yargılar, öteki hakkında yapılacak objektif değerlendirmeleri engelleyen kör noktalardır. Bu sebeple değişime karşı ziyadesiyle dirençlidir (Yapıcı, 2004).

İfk Hadisesi bu perspektiften incelendiğinde toplumsal kalıp yargıların nasıl devreye girdiği ve insanları nasıl etkilediği kolaylıkla görülebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki İfk Hadisesi'ne yol açan söylentinin arkasında hem Hz. Peygambere yönelik düşmanlık ve nefret hem de toplumda yerleşik cinsiyet stereotipleri etkili olmuştur. Kadının mahremiyeti ve toplumda genç bir kadının bir erkekle yalnız görülmesinin taşıdığı sembolik anlamlar, olay daha yaşanmadan önce kültürel kodlardan mülhem bilişsel şemalar içerisinde

anlamlandırılmıştır. İnsanlar, kendilerini kuşatan dünyayı doğrudan gözlem yoluyla değil, önceden inşa edilmiş zihinsel haritalar aracılığıyla algılar. Beni Mustalik Gazvesi dönüşü Hz. Âişe'nin ordunun gerisinde yalnız kalması ve Safvân b. Muattal'la birlikte dönmesi mevcut sosyokültürel kalıp yargılarla birleşerek, olayın ahlakî bir krize dönüşmesine neden olmuştur. Lippmann'ın yaklaşımıyla değerlendirildiğinde (Lippmann, 1922) Hz. Âişe'ye yönelik ithamların “kültürel kodlar” ve “sözde çevre” etkileşimiyle nasıl devreye girdiği açıklık kazanır. Olay, nesnel gerçekliğine göre değil, kolektif imgelere göre yargılanmıştır. Bu kolektif temsiller hem bireysel algıyı yönlendirmiş hem de toplumun bir kesiminin, özellikle münafıkların, siyasî çıkarları doğrultusunda durumu manipüle etmesine sebep olmuştur.

Bu noktada Muzaffer Şerif'in (1996, I/301-317) klasik “Mağara Hırsızları” deneyine başvurmak açıklayıcı olabilir. Şerif'in deneyinde, iki gruba ayrılan çocuklar arasında başta zararsız gibi görünen grup rekabeti, zamanla lakap takma, dışlama, ötekileştirme ve sonunda fiziksel saldırganlığa dönüşmüştür. Bu sosyal psikolojik bulgu, grup kimliğinin ve rekabetin önyargı üretimindeki gücünü açıkça ortaya koyar. İfk Hadisesi'nde de benzer bir dinamik görülür: Münafıklar, Müslüman toplum içinde görünür bir şekilde yer almalarına rağmen kendilerini farklı bir grup kimliğiyle tanımlamış, dahası bu farklılığı çatışmaya dönüştürmüşlerdir. Bu süreçte onlar, toplumda zaten mevcut olan cinsiyet kalıp yargılarını stratejik bir şekilde kullanılmıştır. Aslında münafıkların asıl amacı Hz. Âişe'yi değil, onun şahsında Hz. Peygamber'i yıpratmaktır. Çünkü kalıp yargılar sadece bilişsel bir kolaylaştırma mekanizması değil, aynı zamanda siyasî ve sosyal itibarsızlaştırma araçları olarak da işlev görmektedir. Hz. Peygambere karşı olumsuz tutum geliştirenler, toplumda zaten mevcut olan imgeler üzerinden yıpratıcı bir söylem üretmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in başarısı/zaferi, onların gözünde kendi başarısızlıklarının ve toplumsal itibar kayıplarının göstergesidir. Şerif'in kıt kaynaklar üzerinden şekillenen rekabet ve çatışma modeli bu bağlamda hedefe ulaşmak için her türlü aracın meşru görülebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, İfk Hadisesi yalnızca bir tarihî olay değil, kolektif önyargıların ve sosyal temsillerin gerçekliği nasıl eğip bükebileceğini gösteren çarpıcı bir sosyal psikolojik örnektir. Lippmann'ın “sözde çevre” ve Şerif'in “gruplar arası çatışma” kavramları, bu olayın sadece ahlak problemi olmadığını, aynı zamanda psikolojik ve sosyal psikolojik boyutlarının da bulunduğunu gösterir. Bu doğrultuda Hz. Âişe'ye yönelik ithamlar, bireysel bir kusurun değil, kolektif önyargıların ve toplumsal güç mücadelelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sosyal atıf yaklaşımına göre bireylerin farklı sosyal gruplara aidiyetleri, onların yaptıkları yüklemeleri etkileyerek nesnel gerçekliğin algılanmasında bozulmalara yol açmaktadır. Bu yaklaşıma göre hem atfı yapan hem de hakkında atıfta bulunulan kişinin kimliği (aidiyeti) yapılacak atfın içeriğini etkilemektedir (Deschamps - Beauvois, 1994). Hewstone ve Jaspars bu durumu şöyle açıklar: “Gözlemci, aktörün davranışlarını sadece onun kişisel niteliklerine atfetmekle kalmaz, aynı zamanda açıklamalarını aktörün grup aidiyetine

göre de şekillendirir.” (Hewstone - Jaspars 1990). Atıfların sosyal kimliklere bağlı olarak farklılaşması anlamına gelen bu durum, kalıp yargıların dış dünyayı olduğundan farklı algılama ve anlamlandırmaya hizmet ettiğini göstermektedir. İfk Hadisesi bu çerçevede değerlendirildiğinde Hz. Âişe'ye yöneltilen ithamların, yalnızca olayın görünür yönüne değil aynı zamanda onun toplumsal kimliğine -kadın, genç, peygamber eşi- yönelik olduğu görülür. Toplumun bir kesimi, bu kimlikleri özellikle kadına dair geleneksel kalıp yargılarla birleştirerek, davranışları bireysel bağlamdan koparıp “grup aidiyeti” üzerinden yorumlamıştır. Burada “grup aidiyeti” ile hem dinî anlamda Müslüman kimliği hem de toplumsal cinsiyet bağlamında kadın kimliği kastedilmektedir. Bu durum kalıp yargı taşıyan sosyal atıfların özellikle grup aidiyetinin öne çıktığı çatışmalı ortamlarda devreye girdiğini ve neticede nesnel gerçekliğin yerine toplumsal önyargıların ikame edildiği anlamına gelmektedir.

Sosyal atıf sürecinde çeşitli yanlılık türleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin kişiler arası atıflarda, bireyin kendisini merkeze alarak çevresini değerlendirmesiyle oluşan “egosantrik yanlılık” söz konusudur. Bu tür bir yanlılık, aktörün atıflarında tarafgirlik olarak tanımlanır (Vallerand, 1994). İfk Hadisesi'nde Hamne binti Cahş'ın Hz. Âişe'ye yönelik tutumu (İbn Hişâm, 2023), sosyo-psikolojik açıdan egosantrik yanlılık ve aktörün atıflarında tarafgirlik kavramlarıyla açıklanabilir. Burada Hamne'nin, Hz. Peygamber'in eşlerinden olan kız kardeşi Zeynep binti Cahş'ın Hz. Âişe ile bir tür rekabet içinde oluşunu dikkate alarak ön yargılı bir tutum sergilediği söylenebilir. Kendi ailesinin ve özellikle kardeşinin konumunu koruma ve yükseltme arzusu, onun Hz. Âişe hakkında olumsuz yüklemeler yapmasına yol açmış olabilir. Öte yandan gözlemcinin atıflarında da yanlılıklar devreye girebilir. Ross'un “Temel atıf hatası” (Ross, 1977) olarak adlandırdığı bu duruma göre bir olay yahut bir kişi ya da grubun davranışı açıklanırken aktör ile gözlemci arasında ciddi algı farklılıkları oluşur (Leyens vd. 1996; Vallerand, 1994). Zira aktör ve gözlemci olaya farklı bakış açılarıyla yaklaştıkları için aynı hadise üzerinde farklı algılar ve yorumlar geliştirebilirler (Vallerand, 1994). İfk Hadisesi'ndeki aktör-gözlemci ayrımı da bu açıdan dikkat çekicidir. Hz. Âişe ve Safvân b. Muattal olayın doğrudan içindedir, yaşadıklarının kaçınılmaz olduğunu bizzat deneyimlemişlerdir. Buna karşın dışarıdaki gözlemciler, olayı onların perspektifinden değil, kendi sosyal şemaları ve önyargılarıyla yorumlamışlardır. Atıf sürecinde görülen bir diğer yanlılık türü ise “etnosentrik yanlılık”tır. Bireyin kendi grubunu merkeze alarak diğer grupları bu eksende değerlendirmesi anlamına gelen bu yanlılık, gruba hizmet eden tarafgirlik olarak da adlandırılır. Burada temel amaç, grubun değerini ve prestijini koruma arzusudur. Bu nedenle, her grup aynı olayı kendi perspektifinden algılayarak farklı değerlendirmeler geliştirebilir (Arkonaç, 1998). İfk Hadisesi'nin münafıklar tarafından kasıtlı olarak istismar edilmesi, etnosentrik yanlılık mekanizmasının açık bir örneğidir. Başta Abdullah b. Übey olmak üzere münafıklar, sosyal statülerini ve grup çıkarlarını korumak için iftirayı yaymışlar, böylece hem Hz. Âişe'ye hem de Hz. Peygamber'e zarar vererek Müslüman toplumun iç bütünlüğünü zayıflatmayı amaçlamışlardır. Kimliklerini görünür kılmadan, iç

dayanışma halinde hareket eden münafıklar, toplumun hassas kültürel kodlarını istismar ederek zihinlerde bölünme yaratmayı başarmışlardır.

Bu noktada şu soru ön plana çıkmaktadır: “İki kişi, iki grup ya da grup üyesi hem kendisine hem de diğerine yönelik algı ve atıflarda neden farklılaşır ve bu süreçte tarafsızlık nasıl oluşur?” Bu soruya şöyle yanıt verilmektedir: “Fail, eylemini açıklarken durumsal gerekçeleri öncelerken gözlemci aynı eylemi, failin durağan kişisel özelliklerine atfederek yorumlama eğilimindedir.” (Stroms, 1990, 139). Ayrıca fail ile gözlemcinin ayrı ayrı bilgilere sahip olması ve algısal odak noktalarının ayrışması da aynı eylemin farklı şekillerde yorumlanmasına neden olur. Stroms bu durumu şöyle açıklar: “Fail olayın kendisini gözlemlerken, gözlemci faili izlemektedir.” Stroms (1990, 139-140). Dolayısıyla her ikisi de farklı atıflar yapmakta ve bu çerçevede farklı kalıp yargılar üretmektedir. İfk Hadisesi bağlamında, olayın aktörleri olan Hz. Âişe ve Safvân b. Muattal, kendi masumiyetlerine şahittirler. Buna karşın gözlemciler olayı aktörlerin kimliği ve kültürel stereotipler aracılığıyla yorumlamışlardır. Bu durum, sosyal atıf sürecinde algının yalnızca olayın gerçekliğine göre değil, aynı zamanda gözlemcinin zihnindeki hazır şemalara, grup aidiyetlerine ve önyargılarına bağlı olarak biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Böylece gerçeklik, bireysel ve kolektif önyargılarla yeniden inşa edilmiştir.

Tüm bu psikolojik mekanizmalar bir araya geldiğinde, İfk Hadisesi’nin sadece bireysel hataların ya da kötü niyetlerin değil, daha derin ve sistematik bir zihinsel çarpıtmanın ürünü olduğu görülmektedir. Toplumun kadına yönelik namus hassasiyeti, önceden oluşmuş kalıp yargılarla birleşmiş; temel atıf hatası, olayın kişisel bir kusur gibi algılanmasına yol açmış; aktör-gözlemci ayrımı ise olayın gerçek doğası ile dışardan algılanan görüntü arasındaki mesafeyi derinleştirmiştir. Tüm bunlara münafıkların etnosentrik yanlılıkla hareket ederek bu algı sapmasını bilinçli şekilde beslemeleri eklendiğinde olay, sosyo-psikolojik düzlemde daha da karmaşık bir hâl almıştır.

Sonuç olarak İfk Hadisesi, sosyal psikolojinin temel ilkelerinden biri olan “gerçekliğin, algılarla ve kalıplaşmış inançlarla şekillenmesi” olgusunun tarihsel bir örneği haline gelmiştir. Toplumun zihninde bir kez yer eden bir imge, ne kadar temelsiz olursa olsun, hakikatin önüne geçerek bireysel ve kolektif travmaya sebep olmuştur. Bu da göstermektedir ki, insan zihninde hakikat çoğu zaman olgulara değil, kültürel beklentilere, sosyal atıf yanlılıklarına ve grup temelli önyargılara dayanan inşa edilmiş gerçekliklere teslim olabilir.

Bu tür algı çarpıtmalarının bireysel düzeyde kalmayıp, grup aidiyetleri ve kolektif kimlikler üzerinden nesiller boyu devam edebildiği de görülür. Özellikle dinî ve mezhepsel kimliklerin şekillendirdiği tarihsel hafızada, İfk Hadisesi gibi olaylar çeşitli topluluklar tarafından farklı biçimlerde yorumlanarak, toplumsal belleğin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Sünni ve Şii gelenekteki Hz. Âişe algısı, mezhepler arası farklılaşmanın ayırıcı noktalarından biridir. Sünni gelenekte Hz. Âişe'nin konumu, İfk Hadisesi'den sonra daha da yüceltilmiş, onun ilmî ve ahlakî otoritesi pekiştirilmiştir. Buna karşılık Şii gelenekte,

özellikle Hz. Ali ile yaşanan siyasi ayrışmaların etkisiyle Hz. Âişe'ye yönelik daha eleştirel ve olumsuz bir yaklaşım benimsenmiştir (Eryiğit, 2020). Bu farklılaşma grup kimliğinin, algıları şekillendirme biçimiyle yakından ilişkilidir. Bireyler ve topluluklar, tarihsel olayları doğrudan gözlemleyemedikleri için kendi aidiyetlerine uygun anlamlar üretme eğilimindedir. Bu süreçte, kişi ya da olaylar, nesnel gerçeklikten çok, grubun ihtiyaçlarına ve kimlik inşasına hizmet eden bir yapı ve muhteva kazanır. Şii gelenekte Hz. Âişe'ye yönelik daha eleştirel bir tutumun gelişmesi de aynı sosyo-psikolojik mekanizmayla ilişkilidir. Burada mesele, yalnızca geçmişin yorumlanması değil aynı zamanda grup kimliğinin korunması ve güçlendirilmesidir. Böylece Hz. Âişe, Sünni gelenekte idealize edilirken, Şii gelenekte eleştirilen ve hatta kınanan bir kişiliğe dönüşmüştür. Çünkü her iki taraf da aynı olayı/kişileri kendi mezhepsel anlatılarına uygun biçimde anlamlandırmıştır.

Bireysel algıların şekillenmesinde kültürel kodların ve kolektif belleğin etkisini araştıran Allport ve Postman, klasikleşmiş deneylerinde katılımcılara bir resim gösterirler. Resimde, elinde ustura tutan bir beyaz adamın bir siyahî ile tartıştığı görülmektedir. Ancak deney sonucunda ulaşılan bulgular, bireyin nesnel bir görüntüyü bile zihinsel kalıpları doğrultusunda nasıl çarpıttığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Katılımcıların yaklaşık yarısı, usturanın siyahî adamın elinde olduğunu iddia etmiştir. Bazı aktarımlarda ise siyahînin beyaz adamı usturayla tehdit ettiği ifade edilmiştir (Allport - Postman, 1946/1947). Bu tür bozma ve saptırmaların, bilinçli bir düşmanlıktan mı yoksa kültürel kalıplardan mı kaynaklandığı tam olarak belirlenememiştir. Ancak deney, toplumsal bellekte yer etmiş kalıp yargıların, bireyin algısını hatta hafızasını dahi nasıl yönlendirdiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öyle ki siyahîlere karşı herhangi bir önyargı taşımadığını belirten katılımcılar bile “Ustura zencidedir.” demiştir. Bu durum kalıp yargıların, bireyin bilinçli düşünme sürecinden çok daha önce devreye giren zihinsel şemalar olduğunu göstermektedir. “Zenciler saldırgandır ve ustura taşır.” gibi sorgulanmadan benimsenmiş sözsel klişeler, bu çarpıtmanın temel kaynaklarıdır (Allport - Postman, 1946/1947). Deneyin bir diğer önemli sonucu da yalnızca beyazların değil, siyahî katılımcıların da benzer çarpıtmalara başvurmuş olmasıdır. Mezkûr deney, hem algının hem hafızanın, sadece bireysel bilgi ve gözleme değil, büyük ölçüde grup kimliği, kültürel geçmiş ve toplumsal kalıplara göre çalıştığını göstermektedir (Allport - Postman, 1946-1947). Gerçekliğin zihinsel temsiller üzerinden yeniden inşa edilmesine dair bu psikolojik eğilim, tarihsel kırılmalara neden olan sosyal hadiselerin anlaşılmasında da açıklayıcı olabilir. Bu bağlamda, İslam tarihinde büyük bir iftira olarak yer alan İfk Hadisesi, söz konusu deneyin işaret ettiği zihinsel çarpıtma süreçleriyle kayda değer paralellikler taşımaktadır.

Burada dikkat çeken husus, iftiranın yalnızca münafıklar arasında değil, bazı iyi niyetli sahabeler arasında da kabul görmüş olmasıdır. Tıpkı Allport ve Postman'ın ustura deneyinde olduğu gibi, olayın doğrudan tanığı olmayan bireyler, yaşananları nesnel gerçeklik üzerinden değil, kendi zihinlerinde önceden var olan beklentiler, kalıplar ve kültürel anlamlandırmalar üzerinden algılamışlardır. Anlaşıldığı kadarıyla o günün toplumsal yapısında, genç bir kadının

bir erkekle yalnız görülmesi, gerçeğin önüne geçen bir anlam inşasına yol açmış, bu da söz konusu iftiranın hem oluşumunu hem de yayılmasını kolaylaştırmıştır. Buradaki zihinsel çarpıtma, tıpkı deneyde olduğu gibi, kişisel düşmanlıktan değil, büyük ölçüde kültürel kodlardan ve kolektif şemalardan beslenmektedir. Erkek egemen toplumda soyun korunması ve sürdürülmesi bağlamında kadın namusuna yönelik hassasiyet kadının cinsel meta olarak algılanmasına mâni bir durum değildir. Esasen kadının cinsel bir meta olarak algılanması, onun daha fazla denetlenmesini beraberinde getirebilir. Bu süreçte, toplumsal bellekte yer eden “aldatıcı ve aldanmış kadın” imgesi (Yapıcı, 2020) bireyin farkında olmadan bu çerçevede tepki vermesine neden olacak kadar güçlü bir kalıp yargıdır. Buradan hareketle söz konusu iftiranın, içerdiği yanlışlık ve yanlışlıklara rağmen zihinsel olarak tanıdık gelen bir anlam örgüsüne büründüğü söylenebilir. Öyle ki Hz. Âişe’ye yönelik ithamlar da “olabilecek bir şeymiş gibi” algılanmıştır.

Gerek ustura deneyindeki görselde gerekse çölden gelen bir sahabenin eşlik ettiği genç bir kadın görüntüsünde; kültürel kalıp yargıların ve beklentilerin bireyleri gerçeklikten öte hayali ilişkisellikler kurmaya sevk ettiği söylenebilir. Bu süreçte hem kültürel normlar hem de bu normların tetiklediği örtük kişilik özellikleri devreye girmiş, bu durum gerçekliğin çarpıtılmasına neden olmuştur. Neticede bir grup ya da kişi önyargılar doğrultusunda günah keçisi haline getirilir. Temel mekanizma ise hep aynıdır: Gerçeğin yerini, önyargılarla biçimlenen kolektif bir kanaat alır. İfk Hadisesi’nin ardındaki trajik derinlik, bu zihinsel mekanizmanın dinî, ahlakî ve toplumsal sorumluluk bilinciyle çarpışmasında aranabilir.

6. İFK HADİSESİ KARŞISINDA HZ. ÂİŞE’NİN TUTUMU VE DİNÎ BAŞA ÇIKMA SÜRECİ

Psikoloji ve din psikolojisi literatürüne bakıldığında hem genel başa çıkma hem de dinî başa çıkma konularının geniş bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Başa çıkma, bireyin stresli veya zorlayıcı durumlarla etkili bir şekilde mücadele etme sürecidir. Bu süreç, kişinin duygusal, bilişsel ve davranışsal kaynaklarını kullanarak stresin etkilerini azaltmasını veya yönetmesini içerir (Atkinson vd. 2017).

Stresli bir durumla karşı karşıya kalan bireyler bu durumla başa çıkmak için iki temel strateji kullanabilir. Bunlardan ilki probleme dayalı başa çıkmadır. Burada kişi, karşılaştığı stresin kaynağını ortadan kaldırmaya veya durumu değiştirmeye çalışır. Aktif çözüm arayışı, bilgi toplama, plan yapma gibi davranışlar bu kapsamdadır. İkincisinde ise birey, doğrudan problemi değil sorunun kendinde oluşturduğu duygusal etkileri yönetmeye çalışır. Sabretme, tevekkül, dua etme ve duygularını bastırma bu tür başa çıkmanın örneklerindendir. Buna da duygu odaklı başa çıkma adı verilmektedir (Folkman - Lazarus, 1985). Her iki strateji açısından bakılacak olursa Hz. Âişe’nin maruz kaldığı iftira karşısında; toplumsal baskı, yalnızlık ve güven krizi yaşadığı söylenebilir. Söz konusu kriz, çok boyutlu ve köklü olduğu için bireysel masumiyet iddiası – ki başka bir çözüm de mevcut değildir- yeterli olmamakta, sosyal destek arayışları da kâfi gelmemektedir. Bu nedenle Hz. Âişe’nin başa çıkma biçimi, büyük ölçüde duyguya yönelik stratejiler etrafında şekillenmiştir. Özellikle yalnızlığı tercih etmesi, sabır ve

tevekkül sergilemesi, ilahî adalete güven duyması ve konuşmak yerine susmayı tercih etmesi bu yaklaşımı yansıtan davranışlardır. Ancak bu edilgen bir kabulleniş değil içsel bir direnç ve iradî bir teslimiyetin göstergesidir. Doğrudan duruma müdahale edememesi ise, probleme yönelik başa çıkma stratejilerini uygulama konusundaki sınırlılıklarını yansıtır. Zira o, ne toplumsal dedikoduları susturabilecek bir konumdadır ne de vahiy gelmeden kendini aklayabilecek bir imkâna sahiptir.

Kuşkusuz bireylerin başa çıkma stratejileri kişisel özellikler, kültürel değerler ve içinde bulundukları toplumsal bağlama göre çeşitlenir. Aynı stresli durum karşısında bireyler, içinde yaşadıkları kültürel normlara da bağlı olarak farklı duygusal tepkiler sergileyebilir. Esasen onların yaşadıkları olaylara karşı gösterdikleri direnç ve geliştirdikleri baş etme yollarının birbirinden farklılaşması buradan kaynaklanır (Pargament, 2001).

Folkman ve Lazarus'dan hareket eden Pargament'e göre başa çıkma, bireyin yaşamındaki önemli kişisel veya durumsal talepleri anlamasına ve bunlarla baş edebilmesine olanak tanıyan ve sürekli değişen bir süreçtir (Folkman – Lazarus, 1985; Pargament, 1990). Bu bakış açısının üç temel noktası vardır:

a) Başa çıkma sürecinin odak noktası, kişinin yaşamını olumsuz etkileyen sorunlar veya olaylardır. Birey, maruz kaldığı bu tür durumlara otomatik olarak tepki vermek yerine, bunlarla bilinçli şekilde ilgilenir. Aslında bu tavır, problem odaklı başa çıkmak olarak tanımlanabilir (Pargament, 1990).

Pargament'in başa çıkma teorisi Hz. Âişe'nin İfk Hadisesi sürecindeki durumu ile ilişkilendirilebilir. Zira bu hadise, sadece Hz. Âişe için değil İslam toplumu için de büyük bir buhrana sebep olmuştur. Hz. Âişe kendisine yöneltilen zina isnadı karşısında ilk anda şaşkınlık yaşamış ve kendini savunma çabasına geçmiştir (Rahman, 1996, 2/170). Ancak eşi (Hz. Peygamber) ve ebeveynleri (Hz. Ebu Bekir ve Ümmü Rûmân) başta olmak üzere sosyal çevresinde bulunanların kaygılı bekleyişleri, bilişsel tatmin arayışları ve “Ya denildiği gibiyse...” şeklindeki tereddütlü yaklaşımlar Hz. Âişe'yi derinden etkilemiştir. Bu süreçte o, bireysel bir savunma refleksiyle hareket etmek yerine kendi çabasıyla temize çıkamayacağını fark ederek sabır ve tevekkül içinde olayın çok boyutlu bir değerlendirmesine yönelmiştir. (Rahman, 1996, 2/172). Bu durum Pargament'in vurguladığı üzere insanların zorlayıcı olaylarla yüzleşirken sadece otomatik tepkiler vermediğini bununla birlikte bilinçli bir şekilde başa çıkma stratejileri geliştirmeye çalıştığını göstermektedir (Pargament, 1990; 2001).

b) Başa çıkma hem bilişsel hem de davranışsal çaba gerektirir. Bu anlamda birey, zorlandığı hadiseyi hem anlamaya hem de onunla başa çıkmaya çalışır (Pargament, 1990).

Hz. Âişe, yaşanan hadiseleri yalnızca zihinsel olarak değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda dua ve içsel muhasebe yoluyla manevî bir çözüm arayışına girişmiştir. Süreci kaygı ile takip eden Hz. Peygamber ve kendi ebeveynleriyle bilinçli olarak iletişimini sınırlandırmıştır. Zira onların kendisine tam anlamıyla güven duymamaları Hz. Âişe'yi

derinden sarsmış ve bu durum karşısında kırılganlığını açıkça belli etmiştir (Rahman, 1996, 2/172; Vâkidî, 2014, 2/78). Bu noktada onun, kendisini tamamen Allah’a teslim ederek bir tür tevekkül bilinci geliştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu teslimiyet, sonucu kabullenen pasif bir boyun eğiş değil masumiyetinden emin bir inançla şekillenen, sürece dair umut içeren aktif bir yöneliştir. Gerek kendisinden emin olması gerek eninde sonunda aklanacağına dair taşıdığı güçlü inanç, onun içsel olarak kısmen rahatlatmasına katkı sağlamış, bu da yaşadığı travmatik sürece rağmen hayata tutunma anlamında psikolojik sağlamlık düzeyini artırmıştır. Nihayetinde ilgili ayetlerin nazil olmasıyla olayın çözümlenmesi, Hz. Âişe’nin yaşadığı süreci sadece pasif bir bekleyiş içinde değil aynı zamanda bilişsel ve manevî anlamlandırma çabalarıyla aktif bir başa çıkma süreci olarak değerlendirilebilir.

c) Başa çıkma, bireysel ve sosyal değişim sürecinde kişinin üstesinden gelmekte zorlandığı hallerde etkileşimsel olarak ortaya çıkar (Pargament, 1990).

Bireysel ve toplumsal düzeyde hissedilen hoşnutsuzluklar çoğu zaman bir değişim sürecini tetikler. Ancak değişim yalnızca umut ve yenilenme anlamına gelmez aynı zamanda yeni kaygılar, belirsizlikler hatta buhranlı durumları da beraberinde getirebilir. Şayet bu süreç sağlıklı bir şekilde yönetilirse büyüme ve gelişme ortaya çıkar. Fakat sağlıklı bir şekilde yönetilmezse bozulma ve gerileme tezahür eder. Nitekim başa çıkma süreci, özünde değişimi yönetebilme kapasitesiyle ilişkilidir. İfk Hadisesi hem Hz. Âişe’nin şahsında hem de toplumsal düzeyde travma sonrası büyümeyi beraberinde getirmiştir. Hz. Âişe bu süreçte farklı zamanlarda ve durumlarda gerek bireysel düzeyde içsel yönelime gerekse sosyal düzeyde dışa dönük iletişim ve etkileşime girmiştir. Onun birey içi etkileşimi dua ve iç muhasebe ile belirginleşir. Bireyler arası düzeyde ise kendini ifade etme ve açıklama çabası doğrudan etkileşim kapsamındadır. Anne babasının evine dönmesi ve içine kapanması da etkileşim sürecine dâhildir. Bu davranışlar pasif bir geri çekiliş gibi görünse de aslında dolaylı fakat etkili bir tepki biçimi olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, değişim süreci doğru bir şekilde yönetildiğinde birey ve toplum hem ruhsal hem de sosyal açıdan güçlenebilir. Nitekim hem Hz. Âişe hem o dönemin Müslüman toplumu İfk Hadisesi’nden yalnızca bir krizle değil aynı zamanda bir güçlenme ve olgunlaşma süreciyle çıkmıştır.

Vurgulamak gerekir ki başa çıkma sürecinde birey, karşılaştığı zorlukları iki aşamada değerlendirir: Birincil aşamada birey, karşılaştığı durumun kendisi için bir tehdit ya da risk oluşturup oluşturmadığını anlamaya çalışır. Eğer durumu tehdit edici olarak algılsa, ikincil değerlendirme aşamasına geçer. Bu aşamada o, öz benliğinin tehdit altında olup olmadığını değerlendirerek, buna uygun başa çıkma stratejileri geliştirir. Öz benliği tehdit altında olan kişiler, genellikle doğrudan problem çözmeye yönelik bilişsel stratejiler geliştirmek yerine, kaçınma davranışları gösterebilir veya sosyal destek aramaktan kaçınabilirler. Nitekim Folkman ve arkadaşları öz saygısı zedelenen bireylerin daha az sosyal destek aradıklarını ve planlı problem çözme davranışlarını daha az tercih ettiklerini ortaya koymuştur (Folkman vd. 1986). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Hz. Âişe’nin İfk Hadisesi esnasında yaşadığı yoğun

duygusal sarsıntının ardından Hz. Peygamber'in yanından ayrılarak kendi ailesinin yanına dönmeyi tercih etmesi, bir tür kaçınma davranışı olarak yorumlanabilir. Suçlamaların ve toplumsal baskının yarattığı tehdit algısı, onun öz benliğini doğrudan hedef almış, bu durum karşısında Hz. Âişe ilk planda aktif problem çözme ya da sosyal destek aramayı tercih etse de, o an için çözümü pek olası görmediğinden geçici olarak olaydan uzaklaşmayı (kaçınma davranışını) tercih etmiştir. Bu tercih onun hem öz saygısını koruma hem de içinde bulunduğu stresli durumla başa çıkabilmek için kullandığı doğal bir savunma stratejisi olarak değerlendirilebilir.

İnsan, karşılaştığı olayları ya dinî bir perspektifle ya da seküler bir bakış açısıyla değerlendirebilir. Her iki yaklaşım da kendine özgü dinamiklerle şekillenen ve farklı anlamlar taşıyan yorumlar ortaya koyar. Yaşanan olayların arka planına yapılan referanslar, dinî bir dil içerebileceği gibi, dinî olmayan bir çerçevede de şekillenebilir (Yapıcı, 2003). Zorlu yaşam olayları karşısında bireyin başa çıkma mekanizmaları arasında dinî inanç ve pratiklerin nasıl bir rol oynadığı, din psikolojisinin temel inceleme alanlarından biridir (Kula, 2005; Ayten, 2012). Bu bağlamda, "Dinin başa çıkma sürecine etkisi nedir?" ya da "Din, başa çıkma sürecinde destekleyici bir öge olarak değerlendirilebilir mi?" soruları hem teorik hem de pratik düzeyde anlamlı tartışmalara zemin hazırlamaktadır.

Hayattaki zorluklarla baş etme sürecinde dinin; teselli etme, destek sağlama, anlam ve kontrol duygusu kazandırma gibi işlevleri olduğu, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Viktor Frankl ve Gordon Allport gibi pek çok psikolog tarafından dile getirilmiştir (Freud, 1995; Jung, 1958; 1987; Frankl, 2014; Allport, 2004). İfk Hadisesi bağlamında Hz. Âişe'nin de manevî destek alabilmek için Allah'a sığındığını; kendisinden emin bir şekilde Allah'ın kendisini koruyacağına ve aklayacağına, hakikatin er geç ortaya çıkacağına inandığını görmekteyiz. Dinî başa çıkma konusunda yaptığı araştırmalarla öne çıkan Pargament'e göre dinî başa çıkma, bireyin problem ve stresle mücadele sürecinde inancını bir kaynak olarak kullanma biçimidir (Pargament, 2001). Ancak, bireyin neye veya kime teslim olduğu, başa çıkma sürecinin doğasını önemli ölçüde şekillendirebilir. Özellikle, kutsal bir varlığa teslim olma durumu, rastlantısal faktörlere ya da kayıtsız bir evrene katı kaderci (fatalist) bir yaklaşımla boyun eğmekten daha farklı anlamlar taşımaktadır (Pargament, 2007). İnsanın, yaşamın zorluklarıyla başa çıkabilmek adına kutsal olanla iş birliği yapması, psikolojik dayanıklılığı da artırmaktadır (Pargament - Abu Raiya, 2007).

Din, insanlara hayatı ve olayları anlamlandırmak için muhtelif bakış açıları sunar. Olaylar; sevgi dolu Tanrı'dan gelen bir ödül, öğretici Tanrı'dan alınan bir ders, öfkeli Tanrı'dan gelen bir ceza, merhametli ancak âleme müdahale etmeyen Tanrı'dan gelen doğal bir hadise ya da gizemli bir Tanrı'nın iradesinin sonucu gerçekleşen mistik bir vaka olarak değerlendirilebilir (Pargament, 1990). Bu farklı yorumlar, bireyin Tanrı tasavvuruna ve dine bağlanma biçimine göre şekillenir, dolayısıyla dindarlık sadece bir inanç meselesi değil, aynı zamanda bir anlam inşa etme sürecidir.

Dinî başa çıkma üzerine yapılan araştırmalar sonucunda Pargament, bireylerin stres ve sorunlarla mücadele ederken üç farklı eğilim sergileyebileceğini öne sürmektedir (Pargament, 2007): Bunlardan ilki öz-yönelimli yaklaşımdır. Bu yöntemde birey, sorunlarını tamamen kendi imkânlarıyla çözmeye çalışır ve Tanrı'nın müdahalesine ihtiyaç duymadığını düşünür. Burada bireyin aktif, Tanrı'nın ise pasif olduğu söylenebilir. İkincisi erteleme yaklaşımıdır. Bu yöntemde birey, sorunların çözümünü tamamen Tanrı'ya bırakır ve hiçbir aktif çaba göstermeden Tanrı'nın müdahalesini bekler. Bu durumda Tanrı aktif, birey ise pasif konumdadır. Bu tarz bir yaklaşımı benimseyen bireyler, dışsal bir müdahale beklentisi içinde olup çözüme dair her şeyi Tanrı'ya havale etme eğilimindedirler. Üçüncüsü ise iş birliğine dayalı yaklaşımdır. Bu yöntemde birey ve Tanrı birlikte hareket eder yani birey, Tanrı ile iş birliği içinde sorunlarına çözüm arar. Burada hem birey hem de Tanrı aktif bir rol üstlenmektedir. Genel olarak, sorun çözme sorumluluğunu tamamen Tanrı'ya havale etmek, çoğu durumda etkili bir başa çıkma yöntemi değildir, çünkü birçok problem doğrudan insan müdahalesini gerektirebilir (Pargament, 2001; 2007). Hz. Âişe'nin tutumu, doğrudan bir erteleme veya öz yönelimli başa çıkma biçiminden ziyade, daha çok iş birliğine dayalı bir başa çıkma tarzına benzemektedir. Zira Hz. Âişe, İfk Hadisesi sürecinde, öncelikle kendisini temize çıkarma gayreti içine girmiştir. O, olayı ilk öğrendiğinde hem anne babasına hem hastalığı sürecinde kendisine refakat eden hanımlara masum olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Rahman, 1996, 2/170). Ancak bu çabaların yetersiz kaldığını anlamaya başlayınca, yöneldiği tek merci Allah olmuştur. Bu yöneliş “Neden ben?” şeklinde isyankâr ya da sorgulayıcı bir tavır içermemektedir. Aksine “Her şeyi bilen O’dur ve O, beni temize çıkaracaktır.” tarzında bir teslimiyet göstermiştir (Vâkidî, 2014, 2/78). Olay bütün olarak değerlendirildiğinde Hz. Âişe'nin Tanrı'dan yardım beklerken pasif bir bekleyişin ötesine geçtiği; dahası mezkûr süreci manevî anlamda iş birliği içinde değerlendirdiği söylenebilir. Onun tutumu, Tanrı'nın iradesine güvenme ve bu iradeye teslim olma noktasında güçlü bir içsel dayanıklılık örneği olarak değerlendirilebilir.

Dinî bağlılık düzeyi ve Tanrı tasavvurunun, bireylerin dinî başa çıkma tarzlarını nasıl şekillendirdiği üzerine yapılan araştırmalar, önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırma bulgularına göre dinî inançlara bağlılık düzeyi, insanların stresle başa çıkarken sergiledikleri dinî tepkileri çeşitlendirmektedir. Bu bağlamda dinî inancı daha zayıf olan bireyler, genellikle daha öz yönelimli veya erteleyici başa çıkma tarzlarını benimserken, dinî bağlılıkları daha güçlü olanlar, Tanrı ile iş birliği içinde davranmayı tercih edebilirler (Ahmadi, 2006). Bu durum, bireylerin Tanrı'ya karşı duydukları bağlılık ve güvenin, onların başa çıkma stratejilerini nasıl etkileyebileceğine dair anlayışımızı geliştirir.

Sonuçlara odaklanan araştırmalar, iş birlikli dinî başa çıkma tarzının; öz saygı artışı, manevî iyilik hâli ve daha düşük depresyon düzeyleri gibi olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Öte yandan erteleyici başa çıkma tarzı, daha karmaşık sonuçlar doğurabilir. Burada depresyon seviyesinin daha yüksek olması ve düşük yeterlilik hissi söz konusudur. Bununla beraber erteleyici başa çıkma zaman zaman yüksek manevî iyilik hâli ile de bağlantılı

olabilir. Öz yönelimli başa çıkma tarzında da karmaşık sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu tarz yüksek öz saygı ve kişisel kontrol inancıyla bağlantılı olmakla birlikte, yüksek depresyon düzeyleri ve düşük manevî iyilik hâli ile de ilişkilidir (Ahmadi, 2006). Hz. Âişe'nin yaşadığı süreç, Pargament'in sunduğu iş birliğine dayalı dinî başa çıkma tarzı ile uyumlu gibi görünmektedir. Tanrı'nın iradesine güvenerek hareket eden Hz. Âişe'nin manevî ve psikolojik bakımdan dayanıklı olduğu söylenebilir. Aslında Hz. Âişe'nin tutumunu, McDonald ve Gorsuch'un, Pargament'in üçlü olarak kurguladığı dinî başa çıkma tarzlarına ek olarak önerdikleri “Tanrı’ya teslimiyet ve rıza” haliyle daha rahat ilişkilendirebiliriz. Onlar bu tarzı bireyin her şeyi Tanrı'nın çözümlemesini pasif biçimde beklemesinin ötesinde, elinden gelen çabayı gösterdikten sonra kendi iradesini Tanrı'nın iradesine aktif bir seçimle bırakması olarak tanımlamaktadır (McDonald - Gorsuch, 2000). Bu tarzın Tanrı’ya bağlılığı daha yüksek olan insanlar tarafından kullanıldığı öne sürülmektedir. Bu başa çıkma tarzı, Tanrı’ya izleme ve O’na itaat etme yönünde içsel bir motivasyonla hareket etmeyi, bedeli ne olursa olsun bu kararlılığı sürdürmeyi içerir. Bu tutum, sorumluluk almadan çözüm bekleyen erteleme tarzından farklıdır, burada daha ziyade eyleme geçmeye istekli bir teslimiyet söz konusudur (McDonald- Grouch, 2000). Hz. Âişe yalnızca pasif bir bekleyiş içinde değildir aksine, bilinçli ve iradî bir teslimiyet göstermektedir. Çünkü o, Tanrı'nın iradesine güvenmektedir. Bu bağlamda, Hz. Âişe'nin durumu, manevî başa çıkma sürecinin bireyin psikolojik dayanıklılığını nasıl artırabileceğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Zira rıza halini içeren bu tür bir teslimiyet, edilgenlikten çok, kişinin ruhsal gücüne ve öz güvenine dayanan aktif bir duruşa işaret eder. Bireyin Tanrı’ya tam teslimiyeti, dışsal bir müdahaleyi beklemek yerine, onun içindeki derin güven ve kararlılığı yansıtır. Daha açık ifadeyle rıza hali ile Tanrı’ya teslimiyet, bir pasiflik değil aksine insanın güçlenme ve ruhsal olgunlaşma sürecini destekleyen bir başa çıkma biçimidir. Tam da bu noktada Hz. Âişe'nin başa çıkma yönteminin, sadece dışsal koşullardan destek beklemek yerine içsel bir güç ve manevî olgunlaşma yoluyla şekillendiği söylenebilir.

Dinî başa çıkma, bireyin karşılaştığı stresli ve zorlayıcı olaylar karşısında geliştirdiği tutumların Tanrı’yla, din adamlarıyla veya dini grupla/cemaat üyeleriyle kurduğu ilişkiler üzerinden şekillenmesiyle ortaya çıkar. Bu çerçevede Pargament, pek çok vaka analizi sonucunda otuz farklı dinî başa çıkma stratejisi tanımlamış, ancak bunlardan dokuzunu öne çıkarmıştır (Pargament, 1990). Pargament’in bahsettiği bu dokuz başa çıkma biçimi ve bunların sonuçları Hz. Âişe'nin İfk Hadisesi’ndeki başa çıkma tarzıyla tam anlamıyla örtüşmeyen yönler içermektedir. Bu noktada Pargament’in modeline yöneltilen “metodik sorunlar içermesi”, “dinî başa çıkma ile kültürel bağlam arasındaki ilişkinin yeterince ele alınmaması” ve “rasyonel yaklaşımı öncelenmesi” (Jianbin Xu, 2016) gibi eleştirileri hatırlatmak gerekir. Bilhassa Pargament’in savunduğu modelin farklı kültürlerdeki geçerliliği sorgulanan hususların başında gelmektedir. Bununla birlikte, Pargament’in söz konusu dokuz başa çıkma stratejisini İfk Hadisesi bağlamında Hz. Âişe üzerinden değerlendirmek, modelin farklı inanç sistemleri ve kültürel yapılarda ne ölçüde işlevsel olduğunu irdelemek açısından

anlamlıdır. Bu nedenle, dokuz başa çıkma stratejisini orijinal halleriyle ele alacak, açıklamalarda ise Hz. Âişe'nin bu stratejilerle olan uyumu tartışılacaktır.

a) Kişiler Arası İlişkiler ve Sosyal Destek

Bireyin ailesi başta olmak üzere içinde yaşadığı muhitten sosyal destek alması, dinî başa çıkma sürecinde ziyadesiyle işlevseldir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki katılımcılar “Yiyecek ve barınak gibi maddi yardımlar bekledim.”, “Grubun/cemaatin diğer üyelerine yardım ettim.”, “Konuşacak, dertleşecek birilerini aradım.” gibi ifadelerle sosyal destek taleplerini dile getirmektedirler (Pargament, 1990).

Sosyal destek, bireyin zorlandığı durumlarda başa çıkma sürecinde önemli bir kaynaktır. Kişi, çevresinden güvenilir ve anlamlı destek gördüğünde stresin etkisini daha az hisseder ve psikolojik dayanıklılığı artar. Sosyal destek sistemi aile, yakın arkadaşlar, benzer ilgi alanlarını paylaşan bireyler ve kişinin gelişimine katkı sunan herkesin oluşturduğu değerli bir ağıdır (Tokur, 2018). İfk Hadisesi bağlamında değerlendirildiğinde, Hz. Âişe'nin içinde bulunduğu toplulukla somut anlamda bir yardımlaşma ilişkisine girdiğini söylemek zordur. Aksine yöneltilen ithamlar nedeniyle sosyal çevresinin büyük bir kısmının ondan uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'nin hastalık döneminde Hz. Peygamber'in ona mesafeli davranması ise onun “anlaşılmama”, “terk edilmişlik”, “çaresizlik” ve “kalabalık içinde yalnızlık” duygularını artırmıştır. Bu süreçte Hz. Âişe ilk olarak annesi Ümmü Rûmân ve babası Hz. Ebû Bekir'den destek almaya çalışmıştır. Öte yandan yanına gelen ve ağlayarak acısını paylaşan ensardan bir kadının ona kısmen sosyal destek sunduğu söylenebilir (Köksal, 1987, 12/67). Ancak Hz. Âişe'nin uzun süre kimseyle konuşmaması ve kendi içine kapanması, sosyal çevresinden yeterli destek görmediğini ya da sunulan desteğin onun ihtiyacını karşılamaya kâfi gelmediğini gösterir. Bununla birlikte o, zaman zaman sosyal destek arayışına devam etmiştir.

b) Ruhî- Manevî Tecrübeler ve İçsel Destek

Dinî başa çıkma sürecinde bireyin “Tanrı'nın sevgisini ve ilgisini deneyimledim.”, “Hayatımda Tanrı'nın varlığını hissettim.”, “O hep yanımda ve yakınımdaydı.”, “O çaresizliğimde çaremdi.”, “Ondan başka içimi dökeceğim ve sığınacağım kimsem yoktu.” gibi ifadelerle dile getirdiği deneyimler, ruhsal ve manevî bakımdan güçlendiğine işaret eder (Pargament, 1990).

Bu başa çıkma tarzı Hz. Âişe açısından değerlendirildiğinde, onun ilk etapta Tanrı'nın sevgisini ve ilgisini hissetmekte zorlandığı anlaşılmaktadır. Zira vahyin bir süre gecikmesi, Hz. Peygamber'in kendisine karşı mesafeli duruşu ve toplumun suçlayıcı tavrı, onun ilahî bir terk edilmişlik duygusu yaşadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu yorumu destekleyecek bir anlatıya veya rivayete rastlanmamıştır. Olayın nihayetinde, Nûr Suresi'nin 11-21. ayetlerinin inmesiyle Tanrı'nın doğrudan müdahalesi sonucu masumiyetinin ilan edilmesi, Hz. Âişe'nin ilahî sevgi ve ilgiyi güçlü bir şekilde hissetmesine vesile olmuştur (Zerkeşi, 2012). Bu durum,

Pargament'in tanımladığı “metin merkezli pozitif ruhî başa çıkma” stratejilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

c) Manevî Desteğin Bilişsel Değişime Yansıması

Bireyin deneyimlediği manevî destek, zamanla düşünsel bir dönüşüme zemin hazırlayabilir. Manevî destek yaşayan kişilerin dile getirdiği “Tanrı'nın beni güçlendirmeye çalıştığını fark ettim.”, “Yaşadığım olayda Tanrı'dan gelen bir ders buldum.”, “Bu yaşananlar bir sınavdı.” gibi ifadeler, manevî desteğin bilişsel düzeyde içselleştirildiğini ve bireyin yaşantısına anlam kazandırmaya başladığını gösterir (Pargament, 1990).

İfk Hadisesi sürecinde Hz. Âişe'nin bu türden bir farkındalığı başlangıçta net biçimde taşıdığı söylenemez. Bu dönemde yalnızlık, çaresizlik ve terk edilmişlik duyguları baskın hâle gelmiş hatta Hz. Peygamber'den dahi yeterli destek görmediğini hissetmiştir. Ancak sürecin sonunda onu temize çıkaran vahiyle birlikte (Nûr, 24/11-21) o, somut olarak desteklendiği hissini yaşatmıştır. İfk Hadisesi sadece Hz. Âişe için değil, tüm toplum için süreç açısından travmatik, sonuçları açısından geliştirici bir vakadır. Hz. Âişe olayın nihayetinde, yaşadıklarını kişisel bir arınma, sabır ve teslimiyet süreci olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle başına gelenleri ilahî bir imtihan olarak anlamlandırma çabası, bilişsel bir başa çıkma biçimi olarak değerlendirilebilir. Hz. Âişe'nin, vahyin inmesinden önce “Rabbim beni temize çıkaracaktır.” şeklindeki ifadesi, onun hem kendine duyduğu güveni hem de ilahî kudrete kesin teslimiyetini ve tevekkülünü yansıtmaktadır (Vâkidî, 2014, 2/78). Aklanmasının ardından sarf ettiği “Ben sadece O'na şükrederim.” (Vâkidî, 2014, 2/79; Rahman, 1996, 2/172; Köksal, 1987, 12/83) ifadesi, aldığı manevî desteğin bilişsel ve duygusal yansıması olarak düşünülebilir. Elbette bu süreç, Hz. Âişe'yi psikolojik sağlamlık anlamında da güçlendirmiştir.

d) Olumsuz Dinî Yüklemeler ve Duygusal Öfke

Birey, yaşadığı zorlayıcı olaylar karşısında zaman zaman Tanrı'ya yönelik olumsuz yüklemelerde bulunabilir. “Neden ben?”, “Niçin hep benim başıma geliyor?”, “Bunu hak edecek ne yaptım?”, “Tanrı'dan uzaklaştığımı hissettim.” gibi ifadeler bireyin Tanrı'ya yönelik öfkesini ve hayal kırıklığını yansıtır. Bununla birlikte birey, “Günahlarımdan dolayı başıma bu geldi.”, “Ben bunu hak ettim.” gibi ifadelerle öfkeyi kendine yönelterek suçluluk duygusu geliştirebilir (Pargament, 1990).

İfk Hadisesi'nin en çok konuşulduğu dönemde Hz. Âişe'nin derin bir üzüntü ve kırgınlık içinde olduğu bilinmektedir. Günlerce gözyaşı dökmesi, onun büyük bir belirsizlik, çaresizlik ve içsel acı yaşadığını göstermektedir. Ayrıca, hakkında olumsuz konuşanlara karşı hissettiği kırgınlık duygusu da onun psikolojik yükünü artırmıştır. Ancak bu duygu yoğunluğuna rağmen Hz. Âişe'nin Tanrı'ya karşı bir öfke ya da kırgınlık hissetmediği, bilakis her daim O'na yöneldiği görülmektedir (Köksal, 1987, 12/80). Hz. Âişe kendinden emin olduğu için iftira karşısında suçluluk duygusu yaşamamıştır. Bununla birlikte, kimseye haber vermeden gerdanlık aramaya giderek orduyu kaçırmamasını tedbirsizlik olarak niteleyip, içsel

bir muhasebe sürecine girmiş olabilir. Bu yönüyle Hz. Âişe'nin yaşadığı duygusal süreçte, suçlamaya değil ama kırgınlık ve sorgulamaya dönük bir içsel derinleşme olduğu söylenebilir.

e) Dinî Başa Çıkma Sonrasında Bireysel Davranışsal Değişim

Bireyin yaşadığı acı ve travmatik deneyimlerin ardından dinî başa çıkma sürecini başarıyla tamamlaması, kimi zaman içsel dönüşüm ve davranışsal değişimlerle sonuçlanabilir. “Daha sevgi dolu bir yaşam sürmeye başladım.”, “Kendimle yüzleştim ve hayatıma yeni bir yön verdim.”, “Eksik yönlerimi fark ettim ve kendimi geliştirdim.”, “Günahlarımı itiraf ettim.” gibi ifadeler, bu sürecin davranışsal düzlemdeki yansımalarını göstermektedir (Pargament, 1990).

İfk Hadisesi, başlangıçta Hz. Âişe'nin hayatında derin bir sarsıntıya yol açmış, psikolojik ve sosyal konumunu tehdit eden ağır bir imtihan olmuştur. Ancak süreç sonunda ilahî müdahale ile masumiyetinin ilan edilmesi, onun hem bireysel direncini hem de toplumsal konumunu güçlendirmiştir. Yaşadığı bu yoğun süreç, Hz. Âişe'nin manevî olgunluğunu artırmış, ilerleyen dönemlerde İslam toplumunda daha güçlü, etkin ve sözü dinlenen bir şahsiyet olarak öne çıkmasını sağlamıştır (Fayda, 1989, 2/202-203). Bu yönüyle olayın, Hz. Âişe için dönüştürücü ve iyileştirici bir yönü olduğu söylenebilir. Öte yandan, Hz. Âişe söz konusu olayda yanlış bir şey yapmadığı için tövbe etme ya da günah itirafı gibi bir davranışta bulunmamıştır. Bilakis, olay süresince kendinden emin bir tavırla hareket etmiş, kendini savunmuş ve iftiraya karşı kararlı bir duruş sergilemiştir.

f) Dinî Başa Çıkma Sonrasında Sosyal Mücadele ve Kazanımlar

Birey, yaşadığı olumsuz deneyimlerden sonra duygusal olarak güçlenince, yalnızca kişisel değil toplumsal meselelere karşı da daha duyarlı hâle gelebilir. Bu bağlamda yapılan araştırmalar, duygusal ve bilişsel güçlenmenin sadece bireysel bir kazanım olmadığını aynı zamanda bireyin sosyal dünyaya daha açık, sorumluluk bilinciyle hareket eden bir kimlik geliştirdiğini ortaya koymaktadır. “Toplumda daha fazla adalet için çalıştım.”, “Sürekli hakikatin peşinde yürüdüm.”, “Elimden geldiğince insanlara maddi ve manevi destek sundum.” gibi ifadeler, bu sürecin dışı vurumları olarak değerlendirilebilir (Pargament, 1990).

Hız. Âişe her ne kadar doğrudan adalet eksenli bir söylem geliştirmemiş olsa da yaşadığı bu ağır travma, onun şahsı üzerinden İslâm toplumuna önemli bir ahlâkî ders sunmuş ve iftiraya dair toplumsal yaptırımların Kur’ân’da belirlenmesine vesile olmuştur. Bu yönüyle onun yaşadığı deneyim, toplumsal adaletin inşasına dolaylı fakat oldukça güçlü bir katkı sağlamıştır. İfk Hadisesi üzerine inen ayetler, İslam toplumunda bilgiye dayalı konuşmanın önemine, iftira suçunun büyüklüğüne ve delil sunmanın gereğine dair temel ilkeleri tesis etmiştir. Hız. Âişe'nin şahsı üzerinden hakikat ilkesinin toplumsal düzeyde inşa edilmesine imkân tanımıştır. Böylece yaşadığı travmatik tecrübe, sadece bireysel bir imtihan olmakla kalmamış aynı zamanda kolektif vicdanı şekillendiren ve adalet duygusunu pekiştiren bir süreçle sonuçlanmıştır.

Hız. Âişe, hayatının ilerleyen dönemlerinde yoksullara, öksüzlere, yetimlere ve kölelere karşı merhametli ve koruyucu tutumıyla öne çıkmış, onları himayesine almış ve onlara imkânları doğrultusunda maddi-manevî destek sağlamıştır. Bu yönüyle, yalnızca ilmî bir şahsiyet değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden bir figür olarak da temayüz etmiştir. Hız. Peygamber döneminden itibaren Hız. Âişe kadınların eğitim ve öğretimiyle büyük bir titizlikle ilgilenmiştir (Fayda, 1989, 2/202-203). Özellikle yakın akraba ve çevresindeki kızların eğitimine önem göstermiş ve onlara bizzat ders vermiştir (el-Askalânî, 1995, 8/235). Onun şahsî katkıları, kadınların yalnızca ev içi rollerle sınırlı kalmayıp, dinî ve ilmî alanlarda da aktif olarak toplumda yer almalarını sağlamıştır. Kendisi ve yetiştirdiği talebeler, İslam dünyasında kadınların ilmî faaliyetlere katılımını teşvik eden birer örnek olmuştur. Bu durum onun toplumsal meselelerde bilinçli ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

g) Sosyal Mücadeleden Kaçınma ve İçe Dönüş

Bazı bireyler, karşılaştıkları zorlayıcı durumlarla başa çıkmak için doğrudan mücadele etmek yerine, uhrevî kaygılar veya manevî destek arayışıyla dua ve ibadete yönelirler. “Bu dünyanın sorunlarından ziyade ahirete odaklandım.”, “Sorunlarımdan uzaklaşmak/kurtulmak için dua ettim”, “Kutsal Kitap(tan pasajlar) okuyarak rahatladım.” gibi ifadeler bu dinî başa çıkma biçimini yansıtır (Pargament, 1990).

İfk Hadisesi bu bağlamda değerlendirildiğinde Hız. Âişe'nin tamamen ahirete yöneldiği ya da sosyal mücadeleden tümüyle kaçındığı söylenemez. Aksine, yaşadığı zorlu durum karşısında aktif bir çözüm arayışına girerek evinden ayrılmış ve ailesinin yanına dönmeyi tercih etmiştir. Bu tercih onun olayın aydınlanması ve masumiyetinin ortaya çıkması yönünde çabaladığını göstermektedir. Rivayetlerde Hız. Âişe'nin olay sürecinde kendi yalnızlığında ağladığı ve dua ettiği aktarılmaktadır. O dönemde Kur'ân henüz tamamlanmamış olsa da Hız. Yakup'un kıssasından destek alarak Yûsuf Suresi'nden bildiği ayetleri okuduğu, dua ve ibadet ederek içsel bir sığınma yaşadığı söylenebilir (Köksal, 1987, 12/80; Yazır, 2022, 4/226). Ancak bu içe dönüş hali, tek başına mücadeleden kaçış olarak değerlendirilemez; zira Hız. Âişe aynı zamanda aktif başa çıkma stratejileriyle de bu süreci yönetmiştir.

h. Pasif Dinî Davranış ve Mucize Beklentisi

Bu dinî başa çıkma biçiminde “Sorunlarımı Tanrı'ya havale ettim.” ve “Bir mucize bekledim.” gibi yaklaşımlar öne çıkmaktadır (Pargament, 1990).

Bu noktada Hız. Âişe'nin şu sözleri dikkat çekicidir: “Allah'ın beni vahiyle temize çıkaracağını beklemiyordum, ama Peygamber'in bir rüya falan göreceğini umuyordum.” (Rahman, 1996, 2/172; Köksal, 1987, 12/81; İbn Hişâm, 2023, 136). Bu ifade, onun doğrudan bir vahiy beklemese de dolaylı bir ilahî müdahale umudu taşıdığını göstermektedir. Ancak o, yalnızca ilahî bir çözüm beklemekle kalmayıp, masumiyetini kanıtlamak için sosyal destek arayışına ve kendini savunmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu durum Hız. Âişe'nin sadece pasif

bir bekleyiş içinde olmadığını, aktif dinî başa çıkma kaynaklarıyla bu süreci yönetmeye çalıştığını gösterir mahiyettedir.

i) Tanrı ile İş Birliğine Dayalı Dinî Başa Çıkma

Hem inanılan varlığın hem de inanan bireyin aktif olduğu bu süreçte “Elimden geleni yapıp gerisini Tanrı’ya havale ettim.” ve “Tanrı bana durumu nasıl idare edeceğimi gösterdi.” gibi iş birliğine dayalı açıklamalar görülebilir (Pargament, 1990).

Mezkûr olay sürecinde masumiyetini kanıtlamaya çalışan ve bunda başarılı olamayan Hz. Âişe, nihai çözümü Allah’tan beklemiştir. Son tahlilde onun “Beni temize çıkaracak olan ancak Allah’tır.” (Vâkidî, 2014, 2/78) ifadesi aktif sabır ile ilahî takdire teslimiyet arasında kurduğu dengeyi göstermektedir. Sürecin sonunda gelen vahiy hem Hz. Âişe’nin içsel huzuruna vesile olmuş hem de toplum nezdindeki konumunu berraklaştırmıştır. Bu bağlamda Tanrı’nın rehberliğini doğrudan deneyimlediği ve ilahî yönlendirmeyle psikolojik bir rahatlama yaşadığı söylenebilir.

Pargament’in sınıflandırdığı dinî başa çıkma stratejisinden bazıları Hz. Âişe’nin davranışlarında karşılık bulsa da bazılarının -olayın doğası gereği- yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Burada şu hususun altını ısrarla çizmek gerekir: Pargament tarafından tanımlanan söz konusu olumlu ya da olumsuz dinî başa çıkma biçimleri, zaman zaman iç içe geçebilir (Pargament, 1990). Bazı bireyler bu stratejileri daha sade ve tek boyutlu bir şekilde yaşarken bazıları daha karmaşık ve çok boyutlu bir süreç deneyimleyebilir. Çok boyutlu başa çıkma, iş birlikli strateji kapsamında değerlendirilebilecek bir yaklaşım olduğundan, Hz. Âişe’nin de bu tür bir stratejiyi tercih ettiği söylenebilir. Ancak üzülmeleri, ağlamaları, sosyal destek arayışı, içsel manevî yönelimi ve ilahi müdahale beklentisi onun dinî başa çıkma sürecinde farklı stratejileri bir arada deneyimlediği anlamına gelmektedir.

Pargament’e yapılan eleştirilerde de belirtildiği üzere (Jianbin Xu, 2016) dinî başa çıkma üzerine yapılan araştırmalarda kültürel boyut çoğunlukla ihmal edilmektedir. Bu durum, kurulacak ilişki ve yapılacak yorumların söz konusu modelle tam örtüşmemesini beraberinde getirmektedir. Zira Pargament’ten mülhem dinî başa çıkma çalışmalarının çoğunluğu özellikle ABD ve Avrupa gibi belirli sosyokültürel bir çevrede yürütülmüştür. Ancak dinin, başa çıkmadaki etkisinin evrensel bir işleyişle mi yoksa sosyokültürel özelliklerle mi şekillendiği sorusu henüz yeterince araştırılmamıştır. Sosyokültürel faktörlerin, bireylerin başa çıkma stratejilerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, dinî başa çıkma tarzlarının farklı toplumlarda nasıl algılandığını ve uygulandığını incelemeyi gerektirir. Dinî başa çıkma sürecinin yalnızca belli bir kültür veya toplumla sınırlı olup olmadığı, farklı coğrafyalarda ve kültürel yapılarda dinin etkisinin ne tür farklılıklar gösterdiği araştırılmalıdır (Ahmadi, 2006). Bu bağlamda Hz. Âişe’nin başa çıkma sürecinin hem sosyokültürel kodlarla hem de onun kişisel özellikleri ilişkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla onun başa çıkma süreci, Pargament’in dokuzlu başa çıkma stratejileriyle (Pargament, 1990) tam olarak örtüşmemekle birlikte kısmî benzerlikler göstermektedir. Ayrıca her travmatik deneyim ve buna verilen tepkiler biricik

olduğu için bireylerin geliştirdiği başa çıkma stratejileri de öznel nitelik taşır. Vurgulamak gerekir ki bahsedilen bireysel öznellik, kültürel öznellik de yakından ilişkilidir. Sosyal öğrenme kuramı da bireyin tutum ve davranışlarının kültürel çevre içinde şekillendiğini ortaya koyar (Bandura, 1971; Koutroubas – Galanakis, 2022). Öznellik denilen durum, kültürel kodlar içinde olayı/hadiseyi bireysel yaşamaktan ibarettir. Bu nedenle, Hz. Âişe'nin yaşadığı süreci değerlendirirken hem onun kişisel tepkilerini hem de bu tepkilerin beslendiği kültürel kodları dikkate almak gerekir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada İfk Hadisesi hem sosyal psikolojik yansımalarıyla hem de bireysel psikolojik etkiler ve dini başa çıkma tarzlarıyla incelenmiştir. Modern psikoloji kuramları ve klasik İslamî kaynakların verileri ışığında yapılan analizler, olayın çok boyutlu etkilerini gösterir mahiyettedir. Araştırmamızın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

İfk Hadisesi göstermektedir ki dedikodu ve iftira psikolojik ve sosyal psikolojik anlamda; birey içi, bireyler arası, grup içi ve gruplar arası düzeyde belirsizlik, kaygı ve gerilim üretmektedir. Bu tür kriz durumlarında hedef gösterilen bireyler hem sosyal ilişkilerinde hem de bilişsel ve duygusal yaklaşımlarında kendilerini yoğun stres ve baskı altında hissetmektedir. Özellikle hedef alınan kişinin ve yakınlarının (eşi, ebeveyni, kardeşleri vb.) ruh sağlığı, bu süreçten ciddi şekilde etkilenebilmektedir. Hz. Âişe'nin yaşadığı travmatik deneyim, modern psikolojinin tanımladığı travma kriterleriyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Yalnızlık ve çaresizlik hissi, anlaşılamadığı duygusu, yeterli düzeyde sosyal destek göremediği düşüncesi ve içe kapanarak kendini toplumdan soyutlama eğilimi, bu sürecin temel psikolojik bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş din psikolojisi açısından değerlendirildiğinde, İfk Hadisesi bağlamında Hz. Âişe örneği, inanç ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkisiyi teyit edicidir. Hz. Âişe'nin bu süreci atlatmasında, güçlü inancının ve Allah'a olan güveninin belirleyici bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, modern psikolojide tartışılan dinî başa çıkma mekanizmalarının tarihsel bir örneğini sunmaktadır. Ayrıca, travma sonrası büyüme kavramı (Joseph – Linley, 2005; Joseph, 2009) çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hz. Âişe'nin bu deneyim sonucunda daha güçlü bir kişilik ve toplumsal konum kazanmış olması dikkat çekicidir.

Dinî başa çıkma stratejileri, bireyin kişilik özellikleri, yaşadığı duygusal yoğunluk ve çevresel faktörlere bağlı olarak zamanla şekillenen dinamik süreçlerdir. Pargament'in (1990; 2001) sınıflandırdığı bu stratejiler, bireylerin kriz anlarında geliştirdikleri tepkilerde net sınırlar çizilmesini güçleştirebilir. Zira kişi farklı durum ve duygusal hallere göre birden fazla stratejiyi eşzamanlı ya da ardışık biçimde kullanabilir. Hz. Âişe'nin İfk Hadisesi bağlamında yaşadığı deneyimler de dinî başa çıkma stratejilerinin kesin çizgilerle belirlenemeyeceğini göstermektedir. Birey bu stratejilerinden bir ya da birkaçını içinde bulunduğu zaman, mekân ve duruma bağlı olarak, kimi zaman farklı derecelerde, kimi zaman da eşzamanlı biçimde kullanabilir. Bu çok boyutlu yaklaşım, dinî başa çıkmanın bireysel ve duygusal derinliklerini

daha iyi kavramamıza imkân tanır. Hz. Âişe örneği de bu çok katmanlı süreçlerin nasıl şekillendiğini somut biçimde yansıtmaktadır. Sonuç olarak, dinî başa çıkma süreçleri her bireyin kendine özgü olup, bu stratejiler farklı bağlamlarda ya tek başına ya ardışık ya da eş zamanlı biçimde değişen yoğunluklarda deneyimlenebilir.

Araştırmamızın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri, İfk Hadisesi'nin modern toplumda yaşanan benzer olaylarla gösterdiği paralelliktir. Özellikle sosyal medya çağında yaşanan dijital linç vakaları, toplumsal dedikodu mekanizmaları ve mağdurun yaşadığı psikolojik süreçler açısından benzer dinamikler gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Hz. Âişe'nin deneyimi göstermektedir ki bu olay günümüz toplumunda benzer durumlarla karşılaşan bireyler için yol gösterici olabilir. Nitekim günümüzde özellikle dindar bireylerin yaşadıkları travmatik durumlarda ya da zorlandığı zamanlarda “Kur'an'dan tefe'ul etmeleri” yani Kur'an-ı Kerim'i rastgele açarak bir ayet seçip bu ayeti kendi durumlarıyla ilişkilendirmeleri, modern dönemde vahyin desteği ile rahatlama bağlamında değerlendirilebilir. Ayrıca özellikle İnşirah Suresi gibi rahatlatıcı ve teselli edici bulunan surelerin okunması da bireyin manevî olarak kendini güçlendirmesine ve psikolojik olarak rahatlmasına yardımcı olabilir. Buradan hareketle dinî başa çıkmanın biçimi ve muhtevasını dönemsel olarak değişebilmektedir. Ancak değişmeyen temel husus, dinî başa çıkma sürecinde vahiyden/kutsal kitaptan destek arayışının varlığıdır.

Çalışmamız, gelecek araştırmalar için bazı önemli konulara işaret etmektedir. Özellikle İslam tarihindeki diğer önemli şahsiyetlerin yaşadığı travmatik deneyimlerin modern psikoloji perspektifinden incelenmesi, zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. Ayrıca, günümüz Müslüman toplumlarında yaşanan sosyal linç vakalarının İfk Hadisesi ışığında değerlendirilmesi, pratik çözümler üretilmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, interdisipliner çalışmaların artırılması ve modern psikoloji ile İslamî ilimlerin verilerinin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi önerilmektedir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1. Sorumlu Yazar: Hatice ERDOĞAN: Kaynak tarama, metodoloji, yorum ve yazma. (%60)
2. Yazar: Prof. Dr. Asım YAPICI: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme. (%40)

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdurrahmâni, Âişe. *Rasulullah'ın Annesi ve Hanımları*. çev. İsmail Kaya. Konya: Uysal Kitabevi, 1991.
- Acar Çınar, Hatice. “İfk ve Cemel Vakalarında Bir Özne Olarak Hz. Âişe'nin Dinî Başa Çıkma Yöntemleri”. *Mü'minlerin Annesi Hz. Âişe (Uluslararası Sempozyum Bildirileri)*. Ed. Ali Aksu. 129-145. Sivas: Pikatron Medya, 2017.
- Ahmadi, Fereshteh. *Culture, Religion and Spirituality in Coping*. Stockholm: Printed in Sweden by Elanders Gotab, 2006.
- Alican, Mustafa. “Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirisine Giriş (Bir Taslak).” *Tarih Okulu Dergisi* 8 (Eylül-Aralık, 2010), 63-73.
- Allport, Gordon Willard - Postman, Leo. “An Analysis of Rumor”, *The Public Opinion Quarterly*, 10/4 (Winter, 1946-1947), 501-517. <https://www.jstor.org/stable/2745703>
- Allport, Gordon Willard. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Amossy, Ruth - Pierrot, Anne H. *Stéréotypes et Clichés*. Paris: Éditions Nathan Université, 1997.
- Anderson, James William. “Psikobiyoğrafının Metodolojisi”. çev. Gökhan Kağnıcı. *Tarih Okulu Dergisi* VII (Mayıs-Ağustos, 2010), 77-97.
- Arkonaç, Sibel Ayşen. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Basım-Yayım Dağıtım, 1998.
- Atkinson, Richard C. vd. *Psikolojiye Giriş*. çev. Öznur Öncül, Deniz Ferhatoğlu. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, 2017.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2012.
- Bandura, Albert. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press, 1971.
- Belâzûrî. *Ensâbü'l-Esrâf: İslam Tarihinde Öncü Şahsiyetler*. çev. Mehmet Akbaş ve Musa K. Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'us Sahîh*. nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 8 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- De la Haye, Anne-Marie. *La Catégorisation des Personnes*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1998.
- Deschamps, Jean-Claude. - Beauvois, J.-L. “Attributions intergroupes”. R. Y. Bourhis - J.-P. Leyens (Eds), *Stéréotypes Discrimination et Relations Intergroupes* (1994), 97-126.
- Derzeze, İzzet. *et-Tefsirû'l-Hadîs (Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri)*, VII Cilt, çev. Mustafa Altınkaya, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1997.
- Eryiğit, Âdem. “Şiî-Sünnî İmamet Tartışmaları Bağlamında Hz. Âişe (el-Hillî-İbn Teymiyye Örneği)”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/1 (Haziran 2020), 71-86. <https://orcid.org/0000-0002-0791-2550>
- Fayda, Mustafa. “Âişe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fayda, Mustafa. “İfk Hadisesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Folkman, Susan - Lazarus, R. S. If It Changes It Must Be a Process: Study of Emotion And Coping During Three Stages of a College Examination. *Journal of Personality and Social Psychology* 48/1 (1985), 150-170. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.1.150>
- Folkman, Susan, vd. “Dynamics of a Stressful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping, and Encounter Outcomes”, *Journal of Personality and Social Psychology* 50/5 (1986), 992-1003.
- Frankl, Viktor E. *Psikoterapi ve Din: Bilinçdışındaki Tanrı*. çev. Zeynep Taşkın. Ankara: Say Yayınları, 2014.
- Freud, Sigmund. *L'Avenir d'une Illusion*. Traduit par A. Balseinte, J. G. Delarbre - D. Hartmann. Paris: PUF, 1995.

- Hewstone, Miles - Jaspars, Jos. "Relations intergroupes et processus d'attribution". J. C. Deschamps - A. Clémence (Eds), *L'Attribution Causalié et Explication au Quotidien* (1990), 199-246.
- İbn Hacer, Ahmed ibn Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3 Cilt. çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Jianbin Xu. "Pargament's Theory of Religious Coping: Implications for Spiritually Sensitive Social Work Practice". *The British Journal of Social Work* 46/5 (July 2016), 1394-1410. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv080>
- Jung, Carl Gustav. *L'Homme a la Découverte de Son Âme*. (Traduit par. C. Cahen). Paris: Albin Michel, 1987.
- Jung, Carl Gustav. *Psychologie et Religion*. (Traduit par. M. Bernson- C. Cahen). Paris: Buchet- Chastel, 1958.
- Joseph, Stephen - Linley, P. Alex. "Positive Adjustment to Threatening Events: An Organismic Valuing Theory of Growth Through Adversity". *Review of General Psychology* 9 (2005), 262-280.
- Joseph, Stephen. "Growth Following Adversity: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress". *Psychological Topics* 18 (2009), 335-344.
- Kara, Seyfullah. "İfk Hadisesi'nde Hz. Âişe". *Mü'minlerin Annesi Hz. Âişe. (Uluslararası Sempozyum Bildirileri)* ed: Ali Aksu. 33-42. Sivas: Pikatron Medya, 2017.
- Klineberg, Otto. *Psychologie Sociale*. (Traduction de: R. Avigdor-Coryell), Paris: PUF, 1967.
- Koutroubas, Virginia – Galanakis, Michael. "Bandura's Social Learning Theory and Its Importance in the Organizational Psychology Context". *Psychology Research* 12/6 (June 2022), 315-322. 10.17265/2159-5542/2022.06.001
- Köksal, M. Âsim. *İslam Tarihi*. 18 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Kula, M. Naci. *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Kummî, Ebü'l-Hasan. *Tefsîru'l-Kummî*. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 2014.
- Lefebvre, Georges. *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, Londra: 1973.
- Leyens, Jacques-Philippe vd. *Stéréotypes et Cognition Sociale*. (Traduction de: G. Schadron) Sprimont: Mardaga, 1996.
- Lippmann, Walter. *Public Opinion*. New York: Harcourt Brace, 1922.
- Nedvî, Seyyid Süleyman. Hz. Âişe. çev. Ahmet Karataş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. çev. M. Özkök. Ankara: Dost Kitabevi, 1995.
- Noland, Richard W. "Psikotarih: Teori ve Pratik". çev. Mustafa Alican. *Tarih Okulu Dergisi* VI (Ocak-Nisan 2010), 95-123.
- McDonald, Ana Wong - Grouch, Richard L. "Surrender to God: An Additional Coping Style?" *Journal of Psychology and Theology* 28/2 (2012), 149-161. [10.1177/009164710002800207](https://doi.org/10.1177/009164710002800207)
- Maisonneuve, Jean. *La Psychologie Sociale*. Paris: PUF, 1988.
- Pargament, Kenneth I. "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion". *Research in the Social Scientific Study of Religion* 2 (1990), 195-224. <https://doi.org/10.1007/BF00938065>
- Pargament, Kenneth I., *Spiritually Integrated Psychotherapy Understanding and Addressing the Sacred*, New York: The Guilford Press, 2007.
- Pargament, Keneth I. - Abu-Raiya, Hisham. "A Decade of Research on The Psychology of Religion and Coping: Things We Assumed and Lessons We Learned". *Psyke - Logos* 28/2 (2007), 742-766.

- Pargament, Kenneth I., *The Psychology of Religion Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press, 2001.
- Rahman, Afzalur. *Siret Ansiklopedisi*. çev. Mustafa Aykaç vd. 6 Cilt. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2. Baskı, 1996.
- Resuloğlu, Hamza. *İfk Hadisesi ve Sahabe Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Afyon: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Ross, Lee. "The Intuitive Psychologist And His Shortcomings: Distorsions In The Attribution Process". In: L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* 10 (1977), 173-220. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3)
- San'ânî, Abdurrezzâk. *el-Musannef*, V, Beyrut: Mektebu'l-İslamiyye, 1773.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2004.
- Seligsohn, Max. "Âişe". *İslam Ansiklopedisi (MEB)*. 1/229-230. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Stroms, M. D. "Enregistrement Video Et Processus D'attribution: Changement De Point De Vue De L'acteur Et De L'observateur". In: Jean-Claude Deschamps - A. Clémens (Eds.), *L'Attribution Causalité et Explication au Quotidien* (1990), 139-161.
- Şerif, Muzaffer – Şerif Carolyn W. *Sosyal Psikolojiye Giriş*. II Cilt. çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Tekkoyun, Ali. *Oryantalistlerin Hz. Âişe Anlatımlarına Metodolojik Bir İnceleme: Evlilik Yaşı ve İfk Hadisesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Tokur, Behlül. *Stres ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Vâkıdî, Muhammed. *Hız Peygamber'in Savaşları (Kitâbu'l-Megâzî)*. 2 Cilt. Tahkik: Marsden Jones. çev. Musa K. Yılmaz. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014.
- Vallerand, Robert. J. "Les Attributions en Psychologie Sociale". R. J. Vallerand (Ed), *Les Fondements de la Psychologie Sociale* (1994), 261-326.
- Vinsonneau, Geneviève. *Culture et Comportement*. Paris: Armand Colin, 1997.
- Vygotsky, Lev S. *Düşünce ve Dil*. çev. S. Koray. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, 1998.
- Yapıcı, Asım. "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran, 2003), 126-165.
- Yapıcı, Asım. *Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitabevi, 2004.
- Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 6 Cilt. haz: Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.
- Yıldız, Tuba. *Nur Suresinde Geçen İfk Hadisesinin Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yılmaz, Sema - Kalli, Halit. "İfk Hadisesini Ahlaki Panik Teorisi Ve Psikotarih Işığında Yeniden Ele Almak". *Tokat İlmîyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2023), 367-390. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1266184>
- Yzerbeyt, Y. Vincent - Schadrone, Georges. "Stéréotypes et judgement sociale". R. Y. Bourhis - J.-P. Leyens (Eds), *Stéréotypes Discrimination et Relations Intergroupes* (1994), 127-160.
- Zerkeşi, Bedruddîn. *Hız Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto, 5. Baskı, 2012.